

TAHIYYATTA PARMAKLA İŞARET ETME İLE İLGİLİ RİVÂYETLERİN TAHLİLİ VE FIKHÎ YAKLAŞIMLAR

Sami ŞAHİN*

ÖZET

Müslümanlar, İslam'da emredilen ibadetler arasında en fazla önemi haiz olan namazla ilgili hususları Hz. Peygamber'den öğrenmişlerdir. Namazın bir bölümü olan tahiyyatta sağ elin şahadet parmağıyla işaret etme konusunda hadis kaynaklarında birçok rivâyet mevcuttur. Bu rivâyetlerin sıhhat durumlarını incelemek onlarla amel edilebilirliğini ortaya koymak bakımından önemlidir. Âlimlerin büyük çoğunluğu rivâyetleri esas almak suretiyle tahiyyatta işaret etmenin sünnet veya müstehap olduğunu kabul ederken fetva vermeye yetkili bazı âlimler ise bunun mekruh veya haram olduğunu savunmuşlardır. Bugün Müslümanların bir kısmı cumhur ulemanın görüşünü benimserken bir kısmı da mekruh veya haram diyen bazı âlimlerin fikrini tercih etmişlerdir. Bu konuda aşınlığa kaçarak tahiyyatta şahadet parmağıyla işaret edenlerin parmaklarını kıranlar bile olmuştur.

Anahtar kelimeler: namaz, tahiyyat, işaret, fetva, parmak.

ANALYSIS OF THE NARRATIONS ABOUT POINTING AT WITH FINGER IN THE SALUTATIONS OF THE PRAYER AND JURISPRUDENTIAL APPROACHES

ABSTRACT

Muslims have learned the matters related to the prayer which has the most importance among the worships in Islam from the Prophet (pbuh) himself. There are a lot of narratives in the sources of hadith about pointing at with the index finger of the right hand in the two salutations during prayer. It is very important to examine the correctness of these narratives to show that they can be put into practice. While most of the Muslim scholars and jurists depending on those narratives accepted that pointing at with the index finger during the salutations is sunnah or mustahab, some others who have authority to give fatwa claimed that it is makruh or haram (forbidden). Today while some of Muslims adopt the opinion of the majority of the Muslim scholars, the others have adopted the opinion of the second group who have claimed that this application is makruh (detested) or haram (forbidden). Even there have been some persons who went to extremes and broke the fingers of those people pointing at with finger during the salutations.

Key Words: prayer, salutations, pointing at, fatwa, finger.

---

* Yrd. Doç. Dr., Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
(samisahin@cumhuriyet.edu.tr)

GİRİŞ

Allah, Kur'ân'da birçok âyette namaz kılma emir ve tavsiyesinde bulunmuştur. Ancak namazın vakitleri ve nasıl kılınacağı gibi ayrıntılar hakkında herhangi bir açıklamada bulunmamıştır. Kur'ân'da geçen bu tür mücmel ifadelerin tafsil edilmesi görevi, Hz. Peygamber'e verilmiştir. Hz. Peygamber de tebyin göreviyle ilgili olarak namaz ve diğer ibadetlerin nasıl yapılacağı hususlarını söz ve fiilleriyle göstermiştir. Namaz hakkında kendisinden "Beni nasıl namaz kılarken gördüyseniz öyle namaz kılın"¹ şeklinde hadis rivâyet edilmiştir. Dolayısıyla ilk dönem Müslümanları namazın kıyâmı, kıraati, rükûu, secdeleri, tahiyata oturuşu ve diğer hususları bizzat Hz. Peygamber'in açıklama ve uygulamaları sayesinde öğrenmişlerdir.

Biz bu makalemizde namazın bölümlerinden olan tahiyatta, şahadet parmağıyla işaret etme hususundaki nakledilen hadisleri incelemeye çalışacağız. Ayrıca alimlerin bu husustaki görüşlerinin neler olduğunu aktaracak ve bazı alimlerin delillere yaklaşımındaki mezhep taassubunun etkilerine temas edeceğiz.

Hz. Peygamber'in, tahiyata oturduğunda sağ elini sağ uyluğu üzerine, sol elini de sol uyluğu üzerine koyduğunu ve bu esnasında sağ elinin baş parmağıyla işaret ettiğini belirten pek çok hadis kaynaklarda yer almaktadır. Bu konudaki hadislere genel ve toplu olarak bakıldığında değişik isnadlarla geldiği gibi metinlerinde de farklılıklar göze çarpmaktadır. Ancak Hz. Peygamber'in tahiyatta şahadet parmağını hareket ettirerek işaret ettiği hususu, farklı rivâyetlerle gelen değişik hadis metninin ortak paydasını oluşturmaktadır.

I- Konuya Temel Teşkil Eden Rivâyetler

Tahiyatta parmakla işaret edildiğini zikreden hadisler; Buhârî (256/870) hariç Ahmed b. Hanbel (ö.241/856), Dârimî (255/868), Müslim (261/875), Ebû Dâvud (275/889), Tirmizî (279/892), İbn Mâce (273/886), Nesâî (303/915) gibi meşhur hadis imamlarının eserlerinde yer almaktadır.

¹ Dârimî, *Sünen*, İstanbul, 1413/1992, Salat, 4, h.no:1256; Buhârî, *Sahih*, İstanbul, 1413/1992, Ezân, 18; İbn Huzeyme, *Sahih*, (Thk.: Muhammed Mustafa el-A'zamî), Beyrut, 1400/1980, Salat, 48, 143, h.no: 397, 586; İbn Hibbân, *Sahih İbn Hibban bi Tertibi İbn Belbân*, (Thk.: Şuayb el-Arnaud), 1414/1993, Salat, 7, h.no: 1658, (IV, 541), 10, h.no: 1872, (V, 191), 14, h.no: 2131, (V, 504).

dır.² Buhârî'nin bu husustaki hadisi eserine almama nedeni ise bilinmemektedir.

Söz konusu hadis kaynaklarına bakıldığında konuya ait hadislerin hem senedleri hem de metinlerinde farklılıklar olduğu göze çarpmaktadır. Hadisleri nakledenlerin bir kısmı aynı râvîlerden oluşurken diğer bir kısmı da farklı râvîlerden oluşmaktadır. Metinler için de aynı husus geçerlidir. Yani hadis metinlerinde müşterek lafızlar bulunduğu gibi farklı lafızlar da bulunmaktadır. Gerek isnadda gerekse metindeki farklı râvî ve lafızların bulunması değişik hadis kaynaklarında geçmesi hasebiyledir. Bu da gayet tabii bir durumdur.

Konuyla ilgili hadislerin isnadına bakıldığında isnadda birçok sahabî râvî bulunduğu görülmektedir. Bu sahabîler Abdullah b. Ömer (ö.73/692), Abdullah b. Zübeyr (ö.73/692), Sa'd b. Ebî Vakkas (ö.55/674), Ebû Hureyre (ö.58/677), Vâil b. Hucr (ö.44/665), Ebû Humeyd es-Sâidî'nin (ö.60/679), Numeyr b. Ebî Numeyr el-Huzâî (ö.?), Hufâf b. İmâ b. Rahada el-Gıfarî (ö.13-23 arası) gibi isimlerden oluşmaktadır.

Şimdi bu konuda tespit edebildiğimiz her bir sahabîden rivâyet edilen hadisleri ayrı ayrı incelemeye çalışalım. Birinci olarak birçok hadis imamının Abdullah b. Ömer (ö.73/692) vasıtasıyla naklettiği rivâyetlerin senedlerini görelim. Sonra da hadis metinlerindeki farklılıkları ele alalım.

A- Abdullah b. Ömer'in Rivâyeti

Abdullah b. Ömer'den (ö.73/692) rivâyet edilen hadisin isnadı temel hadis kaynaklarında şu şekilde yer almaktadır:

1. Ahmed ← Muhammed b. Ca'fer, Haccâc ← Şube ← Müslim b. Ebî Meryem ← Ali b. Abdurrahman³ ← İbn Ömer ← Hz. Peygamber.
2. Ahmed ← Abdurrahman (Mâlik) ← İshâk ← Mâlik⁴ ← Müslim b. Ebî Meryem ← Ali b. Abdurrahman ← İbn Ömer ← Hz. Peygamber.

² Bu konudaki isnad ve hadis metinlerinin aynı veya benzerini daha başka hadis imamının eserinde de görmek mümkündür. Bunlar arasında Mâlik (ö.179/795), Bezzâr (ö.292/905), Ebû Avâne (ö.316/928), İbn Hibbân (ö.354/965), gibi önemli hadisçiler yer almaktadır.

³ Ahmed'e ait Müsned'in mevcut baskısında (İstanbul, 1413/1992) bu isim Abdurrahman b. Ali olarak kayıtlıdır. Ancak diğer rivâyetlerde Ali b. Abdurrahman olarak geçmektedir. Müsned'in tahkik ve talikini yapan Şuayb el-Arnaûd, Muhammed Naîm el-Arkasûsi ve İbrahim ez-Zeybek'in yaptıkları açıklamada isimdeki bu değişikliği Şube'nin yaptığı belirtilmektedir. Bkz. *Müsnedü'l-İmam Ahmed b. Hanbel* (el-Mevsûatu'l-Hadisîyye), Beyrut, 1416/1996, IX, 78.

⁴ Mâlik, *Muvatta'* da Müslim b. Ebî Meryem ← Ali b. Abdurrahman ← İbn Ömer tarikiyle aynı hadisi rivâyet etmiştir. Bkz.: (İstanbul, 1413/1992) Salat, 12, h.no: 48 (I, 88).

3. Ahmed ←Affan ←Vüheyb ←Müslim b. Ebî Meryem ←Ali b. Abdurrahman ←İbn Ömer ←Hz. Peygamber.
4. Ahmed ←Muhammed b. Abdullah ←Kesîr b. Zeyd ←Nâfi' ←İbn Ömer ←Hz. Peygamber.
5. Ahmed ←Affan ←Hammâd b. Seleme ←Eyyûb ←Nâfi' ←İbn Ömer ←Hz. Peygamber.
6. Ahmed ←Abdurrazzâk⁵ ←Ma'mer ←Ubeydullah b. Ömer ←Nâfi' ←İbn Ömer ←Hz. Peygamber.
7. Dârimî ←Süleyman b. Harb ←Hammâd b. Seleme ←Eyyûb ←Nâfi' ←İbn Ömer ←Hz. Peygamber.
8. Müslim ←Muhammed b. Râfi', Abd b. Humeyd ←Abdurrazzâk ←Ma'mer ←Ubeydullah b. Ömer ←Nâfi' ←İbn Ömer ←Hz. Peygamber.
9. Müslim ←Abdullah b. Humeyd ←Yunus b. Muhammed ←Hammâd b. Seleme ←Eyyûb ←Nâfi' ←İbn Ömer ←Hz. Peygamber.
10. Müslim ←Yahyâ b. Yahyâ ←Mâlik ←Müslim b. Ebî Meryem ←Ali b. Abdurrahman ←İbn Ömer ←Hz. Peygamber.
11. Müslim ←İbn Ebî Ömer ←Süfyân ←Müslim b. Ebî Meryem ←Ali b. Abdurrahman ←İbn Ömer ←Hz. Peygamber.
12. İbn Mâce ←Muhammed b. Yahyâ, el-Hasen b. Ali, İshâk b. Mansûr ←Abdurrazzâk ←Ma'mer ←Ubeydullah b. Ömer ←Nâfi' ←İbn Ömer ←Hz. Peygamber.
13. Ebû Dâvud ←Ka'nebî ←Mâlik ←Müslim b. Ebî Meryem ←Ali b. Abdurrahman ←İbn Ömer ←Hz. Peygamber.
14. Tirmizî ←Mahmud b. Gaylân, Yahyâ b. Mûsâ ←Abdurrazzâk⁶ ←Ma'mer ←Ubeydullah b. Ömer ←Nâfi' ←İbn Ömer ←Hz. Peygamber.
15. Nesâî ←Muhammed b. Mansûr ←Süfyân ←Yahyâ b. Saîd ←Müslim b. Ebî Meryem ←Ali b. Abdurrahman ←İbn Ömer ←Hz. Peygamber.
16. Nesâî ←Kuteybe b. Saîd ←Mâlik ←Müslim b. Ebî Meryem ←Ali b. Abdurrahman ←İbn Ömer ←Hz. Peygamber.
17. Nesâî ←Muhammed b. Râfi' ←Abdurrazzâk ←Ma'mer ←Ubeydullah b. Ömer ←Nâfi' ←İbn Ömer ←Hz. Peygamber.

⁵ Abdurrazzâk, *Musannef*inde Ma'mer ← Ubeydullah b. Ömer ← Nâfi' ← İbn Ömer isnadiyla rivâyet etmiştir. Bkz.: (Beirut, 1390/1970) II, 248, h.no: 3238.

⁶ Abdurrazzâk, *Musannef*, II, 248, h.no: 3238.

Yukarıda sıralanan on yedi rivâyetin isnadına bakıldığında, tahiyatta parmakla işaret etmeyi belirten haberi Hz. Peygamber'den Abdullah b. Ömer'in, ondan da Nâfi ve Ali b. Abdurrahman'ın naklettiği görülmektedir. Nâfi ve Ali b. Abdurrahman'dan sonra râvî sayısında çoğalarak bir artışın olduğu anlaşılmaktadır. Bu durum ileride ek olarak vereceğimiz isnad şemasında da açık bir şekilde görülecektir.

a- İsnad Tahlili

Konuyla ilgili rivâyetlerin isnadında geçen her bir râvînin cerh ve tadil açısından incelenmesi, isnadın durumu hakkında bir değerlendirme imkanı verecektir. Bu bakımdan isnadda yer alan sahabîden sonraki bütün râvîleri teker teker ele alıp haklarında gerek cerh gerekse tadil yönünden neler söylendiğini bilmek gerekmektedir. Öyleyse bu râvîleri sırasıyla incelemeye çalışalım.

Ali b. Abdurrahman el-Muâvî el-Ensârî hakkında Ebû Zur'a (ö.264) ve Nesâî (ö.303) *sıka*⁷(güvenilir) değerlendirmesinde bulunmuşlardır.⁸

Müslim b. Ebî Meryem (ö. Ebû Ca'fer hilafetinde), adının Yesâr el-Medenî olduğu belirtilmiş, Yahyâ b. Maîn (ö.233), Ebû Dâvud (ö.275) ve Nesâî (ö.303) *sıka* olarak nitelemişlerdir.⁹

Mâlik b. Enes b. Mâlik (ö.179), Mâlikî mezhebinin kurucusudur. Yahyâ b. Maîn (ö.233), Ali b. el-Medîni (ö.234), Ahmed (ö.241), Buhârî (ö.256) ve daha bir çok alim onun *sıka* birisi olduğunu ifade etmiştir.¹⁰

⁷ Sıka veya sıkatun, adalet ve zabt vasfını taşıyan râvîler için kullanılan ve ta'dîlin üçüncü ya da dördüncü mertebesine delalet eden bir İfâzıdır. Bkz.: Aydınlı, *Hadis İstihlaları Sözlüğü*, İstanbul, 2006, "sıka" md., s. 281; Mücteba Uğur, *Ansiklopedik Hadis Terimleri Sözlüğü*, Ankara, 1992, "sıka" md., s. 359.

⁸ Hüseyinî, Ebû'l-Mehâsin Muhammed b. Ali el-Alevî, *Kitâbu't-Tezkira bi Ma'rifeti Ricâli'l-Kütübi'l-Aşere*, Kahire, 1418/1997, II, 1204, trc.no: 4777. Ayrıca bkz.: Mizzî, Cemâleddin Ebû'l-Haccâc Yûsuf, *Tehzibu'l-Kemâl fi Esmâ'ir-Ricâl*, (Thk.: Beşşâr Avvâd Ma'rûf), Beyrut, 1413/1992, XXI, 53-5, trc.no: 4102; İbn Hacer, Ahmed b. Ali el-Askalânî, *Takribu't-Tehzîb*, (Thk.: Mustafa Abdulkadir Atâ), Beyrut, 1413/1993, I, 698, trc.no: 4782.

⁹ Hüseyinî, *Tezkira*, III, 1656, trc.no: 6617. Ayrıca bkz.: Mizzî, *Tehzibu'l-Kemâl*, XXVII, 541-3, trc.no: 5944; İbn Hacer, *Takribu't-Tehzîb*, II, 181, trc.no: 6668.

¹⁰ Hüseyinî, *Tezkira*, III, 1435-6, trc.no: 5722. Ayrıca bkz.: Mizzî, *Tehzibu'l-Kemâl*, XXVII, 91-120, trc.no: 5728; İbn Hacer, *Takribu't-Tehzîb*, II, 151-2, trc.no: 6444.

İshâk b. İsâ b. el-Tabbâ' el-Bağdâdî (ö.214) için Buhârî *meşhûru'l-hadis* demiş, Ebû Hâtîm (ö.275) ise *sadûkun*¹¹ şeklinde değerlendirmiştir.¹²

Abdurrahman b. Mehdî b. Hassân (ö.198) hakkında Ali b. el-Medînî *insanların en bilgini* derken, Ebû Hâtîm (ö.275) *imamun sıkatun* değerlendirmesinde bulunmuş, Ahmed b. Hanbel ise, İbn Mehdî birinden hadis rivâyet ederse o kişinin hucet olduğunu belirtmiştir.¹³

Yahyâ b. Saîd el-Kattân et-Temîmî (ö.198) meşhur hadis alimlerden birisidir. Onun hakkında İbn Sa'd (ö.230), Ahmed, Ebû Zur'a ve daha birçok kişi *sikatun*, *sebtun*, *merdiyyun*, *hucetun* gibi üst derece ta'dîl ifadelerini kullanmışlardır.¹⁴

Süfyân b. Saîd b. Mesrûk es-Sevrî (161), hadis ilminin meşhur âlimlerinden birisidir. Şu'be onun için hadiste emûru'l-mu'minîn nitelemesinde bulunmuştur. Abdullah b. el-Mübârek, bin yüz hadis hocası arasında en faziletlisinin Süfyân olduğunu belirtmiş, İbn Mehdî de Sevrî'den hadisleri daha iyi öğrenen ve ezberleyen görmediğini ifade etmiştir. İbn Uyeyne, beş yüz hoca arasında Süfyân gibisine rastlamadığını, Şu'be ise onun ilimde insanların efendisi olduğunu söylemiştir. Ebû Hanîfe, Şâfiî, Ahmed ve Kütüb-i Sitte imamlarının râvîleri arasında yer almıştır.¹⁵

Süfyân b Uyeyne b. Ebî İmrân (ö.198) de meşhur hadis alimlerinden birisi olup pek çok muhaddise hocalık yapmıştır. Şâfiî, A'meş, Şu'be, İbnu'l-Mübârek, Hammâd b. Zeyd (ö.179), Ali b. el-Medînî, Yahyâ b. Maîn bunlardan sadece bazılarıdır. İclî (ö.261) onun için ta'dîlin ikinci mertebesi olan *sikatun sebtun* lafzını kullanmıştır. Şâfiî ise, Mâlik ve Süfyân olmasaydı hicazda ilim kalmazdı demiştir. Ömrünün sonuna doğru hafıza kaybına uğramıştır. Şâfiî, Ahmed ve Kütüb-i Sitte imamlarının râvîleri arasındadır.¹⁶

¹¹ Sadûkun, İbn Ebî Hâtîm'e göre ta'dîlin ikinci, Zehebî'ye göre üçüncü, İbn Hacer'in yaptığı tasnife göre ise dördüncü mertebede kullanılan bir ifadedir. Bkz.: Uğur, *Ansiklopedik Hadis Terimleri Sözlüğü*, "sadûkun" md., s. 333.

¹² Hüseyinî, *Tezkira*, I, 97, trc.no: 359. Ayrıca bkz.: Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, II, 462-4, trc.no: 374; İbn Hacer, *Takribu't-Tehzîb*, I, 84, trc.no: 375.

¹³ Hüseyinî, *Tezkira*, II, 1027, trc.no: 4033. Ayrıca bkz.: Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, XVII, 430-43, trc.no: 3969; İbn Hacer, *Takribu't-Tehzîb*, I, 592, trc.no: 4032.

¹⁴ Hüseyinî, *Tezkira*, III, 1874, trc.no: 7528. Ayrıca bkz.: Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, XXXI, 329-43, trc.no: 6834; İbn Hacer, *Takribu't-Tehzîb*, II, 303, trc.no: 7584.

¹⁵ Hüseyinî, *Tezkira*, I, 614-5, trc.no: 2405. Ayrıca bkz.: Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, XI, 154-69, trc.no: 2407; İbn Hacer, *Takribu't-Tehzîb*, I, 371, trc.no: 2452.

¹⁶ Hüseyinî, *Tezkira*, I, 616-7, trc.no: 2412. Ayrıca bkz.: Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, XI, 177-96, trc.no: 2413; İbn Hacer, *Takribu't-Tehzîb*, I, 371, trc.no: 2458.

Muhammed b. Mansur isminde Nesâî'nin birisi el-Mekkî (ö.252) diğeri de et-Tûsî (ö.254) olmak üzere iki ayrı hadis aldığı hocası vardır. Nesâî, bu rivâyetinde hangisinden aldığını belirtmemiştir. Ancak her ikisi de *sıka* olarak değerlendirilmiştir.¹⁷

Muhammed b. Yahyâ b. Ebî Ömer el-Adenî el-Mekkî (ö.243) için İbn Hıbbân *sıka* nitelemesinde bulunmuştur. Ebû Hâtim, onun biraz gaflet sahibi olduğunu belirtmiş, İbn Hacer de *Müsned*inin bulunduğunu söylemiş ve *sadûkun* ifadesini kullanmıştır.¹⁸

Şu'be b. el-Haccâc b. Verd el-Atekî el-Ezdî (ö.160), meşhur hadis alimlerinden olduğu ve 2000 hadis rivâyetinde bulunduğu belirtilmiştir. Şafiî (204), Iraklıları hadisten haberdar edenin Şu'be olduğunu söylemiştir. İbn Sa'd, onun için *sıkatun*, *me'mûnun*, *sebtun* ve *hucetun* gibi lafızları kullanarak ta'dîl etmiştir. Ahmed b. Hanbel, A'meş'den rivâyetinde sağlam ve güvenilir olduğunu, Sevrî'den en güzel şekilde rivâyette bulunduğunu ve yaşadığı dönemin en iyi örneğini teşkil ettiğini ifade etmiştir. Süfyân ise, onu hadiste emîrül'mü'minîn olarak nitelemiştir. Ahmed b. Hanbel ve Kütüb-i Sitte imamlarının râvîleri arasında yer almıştır.¹⁹

Kütüb-i Sitte

Muhammed b. Ca'fer el-Bezzâz (ö.206) için Ebû Dâvud, orta dereceli bir ta'dîl lafzı olan *lâ be'se bihi* ifadesini kullanmıştır. Ebû Hâtim ise, hadisi yazılır, ihticac edilmez anlamında *yuktebu hadîsuhu ve lâ yuhteccu bihi*²⁰ şeklinde hem ta'dîl hem de cerh lafzını içeren bir değerlendirmede bulunmuştur. Bu ifadelerden onun orta halli bir râvî olduğu anlaşılır. Amed b. Hanbel, Müslim ve Tirmizî'nin râvîleri arasında yer almıştır.²¹

Haccâc b. Muhammed el-Missisî el-A'ver (ö.206) hakkında Ahmed b. Hanbel, en sahih hadise ve en üstün zabta sahip olduğunu söylemiştir.

¹⁷ Hüseyinî, *Tezkira*, III, 1599, trc.no: 6390-1. Ayrıca bkz.: Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, XXVI, 497-503, trc.no: 5630-1; İbn Hacer, *Takribu't-Tehzîb*, II, 136-7, trc.no: 6344-5.

¹⁸ Hüseyinî, *Tezkira*, III, 1613, trc.no: 6446. Ayrıca bkz.: Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, XXVI, 639-42, trc.no: 5691; İbn Hacer, *Takribu't-Tehzîb*, II, 146, trc.no: 6410.

¹⁹ Hüseyinî, *Tezkira*, II, 706-7, trc.no: 2756. Ayrıca bkz.: Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, XII, 479-95, trc.no: 2739; İbn Hacer, *Takribu't-Tehzîb*, I, 418, trc.no: 2798.

²⁰ Yuktebu hadîsuhu, Sehâvî'ye göre ta'dîlin altıncı mertebesine delalet eden bir lafızdır ve itibâr (başka bir senedin olup olmadığı araştırılmak ve ona göre değerlendirmek) için alınır. Lâ yuhteccu bihi ise, Irakî'ye göre cerhin dördüncü, Zehebî ve Sehâvî'ye göre beşinci mertebedeki bir râvî için kullanılır ve itibâr için alınır. Bkz.: Aydınlı, *Hadis İstihlâları Sözlüğü*, "sadûkun inşallah" md., s. 266.

²¹ Hüseyinî, *Tezkira*, III, 1489, trc.no: 5917. Ayrıca bkz.: Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, XXV, 10-3, trc.no: 5121; İbn Hacer, *Takribu't-Tehzîb*, II, 63, trc.no: 5806.

Ali b. el-Medîni ve Nesâî *sika* olarak nitelemişlerdir. İbn Sa'd ise, onun için orta derece bir ta'dîl lafzı olan *sikatun sadûkun inşâllah*²² ifadesini kullanmıştır. Ahmed b. Hanbel ve Kütüb-i Sitte râvîleri arasında yer almıştır. Ömrünün sonuna doğru hafıza kaybına uğramıştır.²³

Vuheyb b. Hâlid b. Aclân el-Bâhilî'yi (ö.165) Yahyâ b. Maîn, Iclî (ö.261) ve Ebû Hâtim *sika* olarak vasıflandırmışlardır. Ahmed ise, onun için *Leyse bihi be'sun*²⁴ demiştir.²⁵

Affân b. Müslim b. Abdullah es-Saffâr (ö.220) hakkında Iclî *sikatun sebtun sahibu süne* demiştir. Ebû Hâtim de *imamun sikatun mutkinun mefîn* şeklinde değerlendirmiştir.²⁶

Kuteybe b. Saîd b. Cemîl b. Tarîf es-Sekafî (ö.240) için Yahyâ, Ebû Hâtim, Nesâî gibi hadis münekkidleri *sika* olarak nitelemesinde bulunmuşlardır. Ayrıca Ahmed, Buhârî, Müslim, Tirmizî, Ebû Dâvud, Ali b. el-Medîni, Yahyâ b. Maîn başta olmak üzere daha pek çok kişi ondan rivâyette bulunmuştur.²⁷

Abdullah b. Mesleme b. Ka'neb el-Ka'nebî (ö.221) hakkında Iclî *sika* ve salih bir insan olduğunu söylemiştir. Ebû Hâtim ise, *sikatun hucetun* şeklinde nitelemiştir.²⁸

Yahyâ b. Yahyâ b. Bekir el-Hanzalî en-Nisâbüri (ö.226) hakkında Ahmed ve İbn Râheveyh övgüyle bahsetmiş, Nesâî de *sikatun sebtun* şeklinde vasıflandırmıştır.²⁹

²² Sadûkun inşâllah, Zehebî ve İrâkî'ye göre ta'dîlin dördüncü, Sehâvî'ye göre ise altıncı mertebesinde bulunan bir râvî için kullanılan bir lafızdır. Böyle bir râvînin naklettiği hadis, başka bir senedinin olup olmadığı araştırmak ve ona göre değerlendirmek üzere (i'tibâr için) alınır. Bkz.: Aydın, *Hadis İstihlâları Sözlüğü*, "sadûkun inşâllah" md., s. 266. Ancak bu lafzın başında *sikatun* ilavesiyle birlikte düşünülürse o zaman orta derecede bir ta'dîl sayılır.

²³ Hüseyinî, *Tezkira*, I, 294-5, trc.no: 1134. Ayrıca bkz.: Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, V, 451-7, trc.no: 1127; İbn Hacer, *Takribu't-Tehzîb*, I, 189-90, trc.no: 1138.

²⁴ *Leyse bihi be'sun*,

²⁵ Hüseyinî, *Tezkira*, III, 1955, trc.no: 7459. Ayrıca bkz.: Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, XXXI, 164-8, trc.no: 6769; İbn Hacer, *Takribu't-Tehzîb*, II, 293, trc.no: 7514.

²⁶ Hüseyinî, *Tezkira*, II, 1171-2, trc.no: 4645. Ayrıca bkz.: Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, XX, 160-76, trc.no: 3964; İbn Hacer, *Takribu't-Tehzîb*, I, 679, trc.no: 4641.

²⁷ Hüseyinî, *Tezkira*, III, 1386, trc.no: 5536. Ayrıca bkz.: Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, XXIII, 523-37, trc.no: 4852; İbn Hacer, *Takribu't-Tehzîb*, II, 27, trc.no: 5539.

²⁸ Hüseyinî, *Tezkira*, II, 928-9, trc.no: 3614. Ayrıca bkz.: Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, XVI, 136-43, trc.no: 3571; İbn Hacer, *Takribu't-Tehzîb*, I, 535, trc.no: 3631.

²⁹ Hüseyinî, *Tezkira*, III, 1896-7, trc.no: 7631. Ayrıca bkz.: Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, XXXII, 31-7, trc.no: 6943; İbn Hacer, *Takribu't-Tehzîb*, II, 318, trc.no: 7696.

Nâfi' Ebû Abdullah el-Mederî (ö.117), İbn Ömer'in azatlısıdır. Buhârî (ö.256), Mâlik← Nâfi'← İbn Ömer şeklindeki isnadın en sahîh isnas anlamına gelen *Esahhu'l-esânîd* olduğunu söylemiştir. Mâlik b. Enes, ondan hadis dinlemekten çok hoşlandığını belirtmiş, İbn Maîn, İclî ve Nesâî onu *sıka* olarak vasıflandırmıştır.³⁰

Ubeydullah b. Ömer b. Hafs b. Âsım b. Ömer b. el-Hattâb el-Adevî el-Ömerî'yi (ö.147) Yahyâ ve Ahmed *sıka* olarak nitelemiştir. Ebû Bekir b. Mencuveyh de onun Medine'nin ileri gelenlerinden, fazilet, ilim, ibadet, hufz ve itkan sahibi birisi olduğunu belirtmiştir.³¹

Ma'mer b. Râşid el-Ezdî el-Huddânî (ö.152) için Yahyâ ve Nesâî *sıka* değerlendirmesinde bulunmuştur. İbn Hibbân (ö.354) ise fakih *mütkn*, *hafız* ve *vera* sahibi olduğunu ifade etmiştir.³²

Abdurrazzak b. Hemmâm es-Sanânî (ö.211), meşhur hadis alimlerinden. Ya'kûb b. Ebî Şeybe onu *sikatun sebtun* olarak nitelemiştir. Ahmed ise, hicrî iki yüzüncü yıldan önce gözleri görüyordu, ancak gözlerini kaybettikten sonraki rivayetler zayıftır demiştir.³³

Muhammed b. Râfi' b. Ebî Yezîd/ Zeyd el-Kuşeyrî (ö.245) hakkında Nesâî *sıka* nitelemesinde bulunmuş, Buhârî de onun seçkin kullardan birisi olduğunu belirtmiştir.³⁴

Abd b. Humeyd b. Nasr el-Kissî, (ö.249) İbn Hibbân *es-Sıkât* adlı kitabında hadisleri toplayan ve eser oluşturan birisi olarak değerlendirmiştir. İbn Hacer (ö.852) ise *sikatun hâfizun* şeklinde nitelemiştir.³⁵

Yahyâ b. Musa b. Abdi Rabbih el-Huddânî (ö.240), Bihatte diye meşhur olmuştur. Ebû Zur'a ve Nesâî *sıka* olarak vasıflandırmıştır.³⁶

³⁰ Hüseyinî, *Tezkira*, III, 1757-8, trc.no: 7054. Ayrıca bkz.: Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, XXIX, 298-306, trc.no: 6373; İbn Hacer, *Takribu't-Tehzîb*, II, 239, trc.no: 7112.

³¹ Hüseyinî, *Tezkira*, II, 1102, trc.no: 4346. Ayrıca bkz.: Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, XIX, 124-30, trc.no: 3668; İbn Hacer, *Takribu't-Tehzîb*, I, 637, trc.no: 4340.

³² Hüseyinî, *Tezkira*, III, 1695, trc.no: 6785. Ayrıca bkz.: Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, XXVIII, 303-12, trc.no: 6104; İbn Hacer, *Takribu't-Tehzîb*, II, 202, trc.no: 6833.

³³ Hüseyinî, *Tezkira*, II, 1038, trc.no: 4083. Ayrıca bkz.: Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, XVIII, 52-62, trc.no: 3415; İbn Hacer, *Takribu't-Tehzîb*, I, 599, trc.no: 4078.

³⁴ Hüseyinî, *Tezkira*, III, 1508, trc.no: 5999. Ayrıca bkz.: Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, XXV, 192-5, trc.no: 5209; İbn Hacer, *Takribu't-Tehzîb*, II, 75, trc.no: 5894.

³⁵ Hüseyinî, *Tezkira*, II, 1085-6, trc.no: 4275. Ayrıca bkz.: Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, XVIII, 5248, trc.no: 3610; İbn Hacer, *Takribu't-Tehzîb*, I, 627, trc.no: 4280.

³⁶ Hüseyinî, *Tezkira*, III, 1894, trc.no: 7619. Ayrıca bkz.: Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, XXXII, 6-9, trc.no: 6930; İbn Hacer, *Takribu't-Tehzîb*, II, 316, trc.no: 7683.

Mahmud b.Gaylân el-Adevî (ö.239) için Ahmed *sâhibu sünne* demiş, Nesâî de *sıka* olarak değerlendirmiştir.³⁷

Muhammed b.Yahyâ b. Abdullah en-Nîsâbü'rî'yi (ö.252) Ebû Hâtim ve Nesâî *sıka* olarak nitelemiştir. Ahmed ondan övgüyle bahsetmiş, Hatîb Bağdadî (ö.463) ise arif imamlardan, *hafız, mutkân, sıka, me'mûn* gibi özelliklerinin bulunduğunu belirtmiştir.³⁸

el-Hasen b. Ali el-Hallâl (ö. 242) hakkında Nesâî *sıka* şeklinde nitelemiştir. Ebû Davud, onun rical ilmini iyi bildiğini belirtmiş, Ya'kûb b. Şeybe ise, *sıkatun sebtun mutkânun* şeklinde değerlendirmiştir.³⁹

İshak b. Mansur b. Behrâm el-Kevsec (ö.251) hakkında Müslim (ö.261) *sıkatun me'mûnun* ve hadiste imamdır demiştir. Nesâî ise *sıkatun sebtun* ifadelerini kullanmıştır.⁴⁰

Kesîr b. Zeyd el-Eslemî (ö.?) için Yahyâ b. Maîn, Ebû Hâtim ve Nesâî zayıftır demişlerdir. Ahmed ise, ondan rivâyet etmenin sakıncası olmadığını söylemiştir.⁴¹

Muhammed b. Abdullah b. ez-Zübeyr ez-Zübeyrî (ö.203) hakkında İbn Maîn ve İclî *sıka* nitelemesinde bulunurken, Ahmed, Süfyan'dan rivâyetinde çok hata yaptığını belirtmiştir. Ebû Hâtim ise hadis hâfızı, âbid, müctehid olmakla birlikte evhamının bulunduğunu ifade etmiştir.⁴²

Eyyûb b. Ebî Temîme (ö.131), asıl adı Keysân es-Sehtiyânî olup meşhur hadis alimlerinden birisidir. 800 civarında hadisi bulunduğu (rivâyet ettiği) belirtilmiştir. Şu'be, onu fakihlerin efendisi olarak görmüş, İbn Maîn de İbn Avn'a tercih edilir demiştir. İbn Sa'd, *sıkatun sebtun kesîru'l-ilm hucetun adlun* nitelemesini yapmış, Ebû Hâtim ise, överek *sıka* ifadesini kullanmıştır.⁴³

³⁷ Hüseyinî, *Tezkira*, III, 1623, trc.no: 6488. Ayrıca bkz.: Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, XXVII, 305-9, trc.no: 5819; İbn Hacer, *Takribu't-Tehzîb*, II, 164, trc.no: 6537.

³⁸ Hüseyinî, *Tezkira*, III, 1612, trc.no: 6442. Ayrıca bkz.: Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, XXVI, 617-32, trc.no: 5686; İbn Hacer, *Takribu't-Tehzîb*, II, 145, trc.no: 6406.

³⁹ Hüseyinî, *Tezkira*, I, 326, trc.no: 1259. Ayrıca bkz.: Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, VI, 259-63, trc.no: 1250; İbn Hacer, *Takribu't-Tehzîb*, I, 207, trc.no: 1266.

⁴⁰ Hüseyinî, *Tezkira*, I, 99, trc.no: 367. Ayrıca bkz.: Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, II, 474-8, trc.no: 383; İbn Hacer, *Takribu't-Tehzîb*, I, 85, trc.no: 384.

⁴¹ Hüseyinî, *Tezkira*, III, 1409, trc.no: 5632. Ayrıca bkz.: Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, XXIV, 113-7, trc.no: 4941; İbn Hacer, *Takribu't-Tehzîb*, II, 38, trc.no: 5628.

⁴² Hüseyinî, *Tezkira*, III, 1536, trc.no: 6122. Ayrıca bkz.: Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, XXV, 476-80, trc.no: 5343; İbn Hacer, *Takribu't-Tehzîb*, II, 95, trc.no: 6036.

⁴³ Hüseyinî, *Tezkira*, I, 152-3, trc.no: 592. Ayrıca bkz.: Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, III, 457-64, trc.no: 607; İbn Hacer, *Takribu't-Tehzîb*, I, 116, trc.no: 606.

Hammâd b. Seleme b. Dînâr el-Hazzâz (ö.167) hakkında Ahmed b. Hanbel, Yahyâ b. Maîn övgü dolu sözler sarfetmiş ve *esbetu'n-nâs* (insanların en sağlamı ve güvenilir olanı) şeklinde değerlendirmede bulunmuşlardır. Şa-fî, Ahmed, Kütüb-i Sitte imamlarının kullandıkları isnadda yer almıştır.⁴⁴

Yûnus b. Muhammed b. Müslim el-Bağdâdî (ö.207) için Yahyâ b. Maîn sıkı nitelemesinde bulunmuş, İbn Hacer *sıkaton sebtun* ifadesini kullanmıştır.⁴⁵

Süleyman b. Harb el-Ezdî (ö.224) meşhur hadis alimidir. Ebû Hâtim onun için tedlis yapmayan, ricali bilen ve fakih bir imam nitelemesinde bulunmuştur. İbn Sa'd, onun için *sıkaton kesîru'l-hadîs* demiş, Nesâî de *sıkaton me'mûnun* ifadesi kullanmıştır.⁴⁶

Ayrıca Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'ini tahkik edip talikler yazan Şuayb el-Arnaûd, Muhammed Naîm el-Arkasûsî ve İbrahim ez-Zeybek, 1, 2, 3, 5 ve 6. rivâyetlerin isnadının Müslim'in şartlarına göre sahih olduğunu, râvîlerinin sıkı (güvenilir) râvîlerden teşekkül ettiğini belirtmişlerdir. Ayrıca ricalini oluşturan râvîlerin bazıları hariç büyük çoğunluğunun Buhârî ve Müslim'in râvîleriyle aynı olduğunu ifade etmişlerdir.⁴⁷ Ancak 4. rivâyetin isnadını zayıf olarak nitelemişlerdir. Bunun sebebini de söz konusu bu rivâyette yer alan râvî Kesîr b. Zeyd'i birçok hadis münekkidinin zayıf olarak görmesine bağlamışlardır.⁴⁸

b- Metin Tahlili

İbn Ömer'den rivâyet edilen hadis metinlerinde genelde üç çeşit farklılık göze çarpmaktadır. Bunlardan birincisi şu şekildedir:

رفع اصبعه اليميني التي تلي الابهام فدعا بها "sağ elinin şahadet parmağını kaldırıp dua etti."⁴⁹ Bazılarında فدعا yerine فيدعو "dua eder" ibaresi yer almak neden olacak türden değildir.

⁴⁴ Hüseyinî, *Tezkira*, I, 375, trc.no: 1461. Ayrıca bkz.: Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, VII, 253-69, trc.no: 1482; İbn Hacer, *Takribu't-Tehzîb*, I, 238, trc.no: 1504.

⁴⁵ Hüseyinî, *Tezkira*, III, 1951, trc.no: 7882. Ayrıca bkz.: Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, XXXII, 540-3, trc.no: 7184; İbn Hacer, *Takribu't-Tehzîb*, II, 350, trc.no: 7943.

⁴⁶ Hüseyinî, *Tezkira*, I, 642, trc.no: 2510. Ayrıca bkz.: Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, XI, 384-3, trc.no: 2502; İbn Hacer, *Takribu't-Tehzîb*, I, 383-4, trc.no: 2553.

⁴⁷ *Müsnedu'l-İmam Ahmed b. Hanbel* (el-Mevsûatu'l-Hadîsiyye), IX, 78 (1 nolu dipnot), 238 (1 nolu dipnot), 310 (2 nolu dipnot), X, 295-296 (3 nolu dipnot), 418-419 (2 nolu dipnot).

⁴⁸ *Müsnedu'l-İmam Ahmed b. Hanbel* (el-Mevsûatu'l-Hadîsiyye), X, 204-205 (2 nolu dipnot).

⁴⁹ Ahmed, *Müsned*, II, 147; Müslim, *Sahih*, İstanbul, 1413/1992, Mesâcid, 114; İbn Mâce, *Sünen*, İstanbul, 1413/1992, İkametu's-Salat, 27, h.no:913; Nesâî, *Sünen*, İstanbul, 1413/1992, Sehv, 32-9, h.no:1267.

İkinci metin parçası şöyle geçmektedir:

“bütün parmaklarını yummuş, şahadet parmağı ile de işarette bulunmuştu.”⁵⁰

Üçüncü metin parçası ise şu şekilde yer almaktadır:

“elli üç⁵¹ yaparak parmağıyla işaret etti.”⁵² Benzer rivâyet Ahmed’in Müsned’inde وعقد ثلاثا وخمسين وادعا “elli üç yapırp dua etti” şeklinde geçmektedir.⁵³

Bu farklı rivâyetlerin dışında İbn Ömer’den nakledilen daha başka ifadeler de bulunmaktadır. Ahmed ve Nesâî’nin rivâyetlerinde وادعا بالسيابة “şahadet parmağıyla işaret etti”⁵⁴ ibaresine Dârimî’nin rivâyetinde ise نصب اصبعه “parmağını kaldırdı”⁵⁵ ifadesine rastlanmaktadır.

Tirmizî, İbn Ömer’in hadisinin hasen-garib bir hadis olduğu değerlendirilmesinde bulunduktan sonra ilim sahibi sahabe ve tabîlerden bazılarınun tahiyatta parmakla işaret etmeyi tercih ettiklerini ve böyle yapılmasının gerektiği kanaatini taşıdıklarını belirtmiştir. Ayrıca ehli hadisin görüşünün de bu olduğunu ifade etmiştir.⁵⁶

B- Abdullah b. Zübeyr’in Rivâyeti

Abdullah b. Zübeyr’den (ö.73/692) rivâyetin isnadı hadis kaynaklarında şu şekilde yer almaktadır:

1. Ahmed ←Yahyâ b. Saîd ←Muhammed b. Aclân ←Âmir b. Abdullah b. ez-Zübeyr ←Abdullah b. ez-Zübeyr ←Hz. Peygamber.
2. Dârimî ←Ebû'l-Velîd et-Tayalîsî ←İbn Uyeyne ←Muhammed b. Aclân ←Âmir b. Abdullah ←Abdullah b. ez-Zübeyr ←Hz. Peygamber.

⁵⁰ Ahmed, *Müsned*, II, 65; Müslim, *Sahih*, Mesâcid, 116; Ebû Dâvud, *Sünen*, İstanbul, 1413/1992, Salat, 180-1, h.no:987; Nesâî, *Sünen*, Sehv, 32-9, h.no:1265.

⁵¹ Eski Arap kültüründe sayılar, elin parmaklarının çeşitli şekiller almasına göre belirlenmiştir. Hangi sayının ne şekilde gösterileceği hususunu İbn Abidin yazdığı “Rafu’t-Tereddüd fi Akdî'l-Esâbî’ inde’t-Teşehhüd” adlı risalesinde (s.129-130) belirtmiştir. Oradaki bilgilere göre elli sayısı, başparmağın ruku eder gibi eğilmesi, üç sayısı ise orta parmağın, yüzük parmağının ve küçük parmağın yumulması şeklindedir. Tahiyatta iken sağ elin nasıl bir durumda olması gerektiği anlatılırken Arapların kullandığı bu yonteme başvurulmuştur.

⁵² Müslim, *Sahih*, Mesâcid, 115.

⁵³ Ahmed, *Müsned*, II, 131.

⁵⁴ Ahmed, *Müsned*, II, 73; Nesâî, *Sünen*, Sehv, 32-9, h.no:1264.

⁵⁵ Dârimî, *Sünen*, Salat, 83, h.no:1345.

⁵⁶ Tirmizî, *Sünen*, İstanbul, 1413/1992, Salat, 104, h.no:294.

3. Müslim ← Muhammed b. Ma'mer b. Rıb'î el-Kaysî ← Ebû Hişâm el-Mahzûmî ← Abdulvahid b. Ziyad ← Osman b. Hakîm ← Âmir b. Abdullah ← Abdullah b. ez-Zübeyr ← Hz. Peygamber.
4. Müslim ← Kuteybe ← Leys b. Sa'd ← Muhammed b. Aclân ← Âmir b. Abdullah ← Abdullah b. ez-Zübeyr ← Hz. Peygamber.
5. Müslim ← Ebû Bekir b. Ebî Şeybe ← Ebû Hâlid el-Ahmer ← Muhammed b. Aclân ← Âmir b. Abdullah b. ez-Zübeyr ← Abdullah b. ez-Zübeyr ← Hz. Peygamber.
6. Ebû Dâvud ← Muhammed b. Abdurrahim el-Bezzâz ← Affân <Abdulvâhid b. Ziyâd ← Osman b. Hakîm ← Âmir b. Abdullah ← Abdullah b. ez-Zübeyr ← Hz. Peygamber.
7. Ebû Dâvud ← İbrahim b. el-Hasen el-Missîsî ← Haccâc ← İbn Cüreyc ← Ziyâd ← Muhammed b. Aclân ← Âmir b. Abdullah ← Abdullah b. ez-Zübeyr ← Hz. Peygamber.
8. Ebû Dâvud ← Muhammed b. Beşşâr ← Yahyâ b. Saîd ← Muhammed b. Aclân ← Âmir b. Abdullah ← Abdullah b. ez-Zübeyr ← Hz. Peygamber.
9. Nesâî ← Eyyûb b. Muhammed el-Vezzân ← Haccâc ← İbn Cüreyc ← Ziyâd ← Muhammed b. Aclân ← Âmir b. Abdullah ← Abdullah b. ez-Zübeyr ← Hz. Peygamber.

a- İsnad Tahlili

Abdullah b. Zübeyr'den nakledilen rivâyetlere bakıldığında kendisinde sadece Âmir b. Abdullah'ın naklettiği, Âmir'den de Osman b. Hakîm ve Muhammed b. Aclân'ın rivâyet ettikleri, daha sonraki tabakalarda ise râvî sayısının arttığı görülmektedir. Şimdi bu râvîleri cerh ve ta'dîl bakımından incelemeye çalışalım.

Âmir b. Abdullah b. ez-Zübeyr b. el-Avvâm el-Esedî'yi (ö.121) Yahyâ b. Maîn, Ebû Hâtim ve Nesâî *sıka* olarak nitelemişlerdir. Ahmed de *evsaku'n-nâs* (insanların en sağlamların)dan *sıka* bir râvî değerlendirmesi yapmıştır.⁵⁷

Osman b. Hakîm b. Abbâd b. Huneyf el-Ensârî (ö.140 civarında) hakkında Ahmed, Ebû Dâvud (ö.275) ve Nesâî *sıka* demişlerdir.⁵⁸

⁵⁷ Hüseyinî, *Tezkira*, II, 792, trc.no: 3069. Ayrıca bkz.: Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, XIV, 57-60, trc.no: 3049; İbn Hacer, *Takribu't-Tehzîb*, I, 462, trc.no: 3110.

⁵⁸ Hüseyinî, *Tezkira*, II, 1135, trc.no: 4486. Ayrıca bkz.: Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, XIX, 355-8, trc.no: 3804; İbn Hacer, *Takribu't-Tehzîb*, I, 657, trc.no: 4477.

Muhammed b. Aclân el-Kuraşî el-Medenî (ö.148), meşhur fakihlerden birisidir. Ahmed, Ebû hâtim ve Nesâî *sıka* olarak değerlendirmişlerdir.⁵⁹

Abdulvâhid b. Ziyâd el-Abdî el-Basrî (ö.176) hakkında Ahmed, Yahyâ b. Maîn ve daha başkaları *sıka* demişlerdir. Ahmed b. Hanbel ve Kütüb-i Sitte imamlarının râvîleri arasında yer almıştır.⁶⁰

Affân b. Müslim b. Abdullah es-Saffâr (ö.220), İbn Ömer rivâyetinde geçmiştir.

Leys b. Sa'd b. Abdurrahman el-Fehmî (ö.175), meşhur imamlardandır. İbn Sa'd, Yahyâ b. Maîn, Ahmed ve İclî onun *sıka* olduğunu söylemişler, daha birçok ilim erbabı ondan övgüyle bahsetmiştir.⁶¹

Yahyâ b. Saîd el-Kattân et-Temîmî (ö.198) meşhur hadisçilerden birisidir. İbn Sa'd, onu *sıkatun*, *me'mûnun*, *refiun* ve *huccetun* gibi ta'dîl lafızlarıyla nitelmiştir. Ahmed, devrinin eşsiz âlimi olduğunu söylemiştir. Ebû Zur'a, *sıka hâfız* râvîlerdendir diyerek ikinci derece ta'dîl lafızlarını kullanmıştır. Benzer bir değerlendirmeyi de *sıkatun sebtun merdıyyun* sözleriyle Nesâî yapmıştır. Daha birçok kişi onun adalet ve zabt niteliği taşıdığını ve güvenilir bir râvî olduğunu belirtmiştir. Ayrıca Ahmed b. Hanbel ve Kütüb-i Sitte imamlarının kullandıkları isnadda önemli bir râvî olarak yer almıştır.⁶²

Ziyâd b. Sa'd el-Horâsânî (ö.?) için Ahmed *sıkatun* demiş, Ali b. el-Medîni (ö.234) ve Nesâî *sıkatun sebtun* ifadesini kullanmışlardır.⁶³

Ebû Hişâm el-Mahzûmî (el-Muğîre b. Seleme el-Kuraşî)'yi (ö.200) Nesâî *sıka* olarak vasıflandırmıştır. İbn Hacer de *sıkatun sebtun* ifadesi kullanmıştır.⁶⁴

Ebû Hâlid el-Ahmer (Süleyman b.Hayyân el-Ezdî)'yi (ö.190) İbnu'l-Medîni ve İbn Maîn'in *sıka* olarak vasıflandırmışlardır. İbn

⁵⁹ Hüseyinî, *Tezkira*, III, 1564, trc.no: 6243. Ayrıca bkz.: Mizzî, *Tehzibu'l-Kemâl*, XXVI, 101-8, trc.no: 5462; İbn Hacer, *Takribu't-Tehzib*, II, 112, trc.no: 6156.

⁶⁰ Hüseyinî, *Tezkira*, II, 1078, trc.no: 4246. Ayrıca bkz.: Mizzî, *Tehzibu'l-Kemâl*, XVIII, 450-5, trc.no: 3585; İbn Hacer, *Takribu't-Tehzib*, I, 623, trc.no: 4254.

⁶¹ Hüseyinî, *Tezkira*, III, 1431, trc.no: 5711. Ayrıca bkz.: Mizzî, *Tehzibu'l-Kemâl*, XXIV, 255-79, trc.no: 5016; İbn Hacer, *Takribu't-Tehzib*, II, 48, trc.no: 5702.

⁶² Hüseyinî, *Tezkira*, III, 1874, trc.no: 7528. Ayrıca bkz.: Mizzî, *Tehzibu'l-Kemâl*, XXXI, 329-43, trc.no: 6834; İbn Hacer, *Takribu't-Tehzib*, II, 303, trc.no: 7584.

⁶³ Hüseyinî, *Tezkira*, I, 526, trc.no: 2052. Ayrıca bkz.: Mizzî, *Tehzibu'l-Kemâl*, IX, 474-6, trc.no: 2048; İbn Hacer, *Takribu't-Tehzib*, I, 321, trc.no: 2086.

⁶⁴ Hüseyinî, *Tezkira*, III, 1702, trc.no: 2510. Ayrıca bkz.: Mizzî, *Tehzibu'l-Kemâl*, XXVIII, 366-8, trc.no: 6130; İbn Hacer, *Takribu't-Tehzib*, II, 206, trc.no: 6862.

Maîn'den *leyse bi hucce*⁶⁵ ifadesi de aktarılmıştır. Ebû Hâtım ise onu *sâdukun*⁶⁶ şeklinde değerlendirmiştir.⁶⁷

Süfyan b. Uyeyne b. Ebî İmrân (ö.198), İbn Ömer rivâyetinde geçmişti.

Kuteybe b. Saîd b. Cemîl b. Tarîf es-Sekafî (240) için Yahyâ b. Maîn, Ebû Hâtım, Nesâî gibi hadis münekkidleri *sıka* olarak nitelemişlerdir. Ayrıca Ahmed, Buhârî, Müslim, Tirmizî, Ebû Dâvud, Ali b. el-Medîni, Yahyâ b. Maîn başta olmak üzere daha pek çok kişi ondan rivâyette bulunmuşlardır.⁶⁸

İbn Cüreyc (Abdu'l-Melik b. Abdu'l-Azîz b. Cüreyc el-Emevî) (ö.150) meşhur hadis alimlerindenidir. Ahmed, onun ilk hadis kitabı yazanlardan olduğunu belirtmiştir. İbn Maîn kitaptan rivâyeti için *sıka* tabiri kullanmıştır. İbn Hacer de *sıka fakîh fâdil* vasıfları yanında tedlîs yaptığını ve mürsel hadis naklettiğini ifade etmiştir.⁶⁹

Haccâc b. Muhammed el-Missîsî el-A'ver (ö.206), İbn Ömer rivâyetinde geçmişti.

Muhammed b. Abdurrahim el-Bezzâz (ö.255), Sâika olarak bilinir ve hadis hafızlarındanidir. Nesâî onu *sıka*, İbn Sâid de *sıka mutkîn* olarak vasıflandırmışlardır. el-Hatîb el-Bağâdî de *mutkîn dâbit âlim hâfız* birisiydi demiştir.⁷⁰

Muhammed b. Ma'mer Rib'î el-Kaysî (ö.250), Bahrânî olarak şöhret bulmuştur. Nesâî onu *sıka* olarak vasıflandırırken İbn Hacer onun için *sadukun* demiştir.⁷¹

⁶⁵ Sağlam biri değildir anlamına gelen *Leyse bi hucce*, cerh lafızlarından sayılmıştır. Ancak böyle bir râvînin hadisi başka bir senedinin olup olmadığını araştırmak ve ona göre değerlendirmek (itibar) için yazılır. Bkz.: Uğur, *Ansiklopedik Hadis Terimleri Sözlüğü*, "leyse bi'l-metn" md., s. 202; Aydın, *Hadis İstihlâhları Sözlüğü*, "Leyse bi-Hucce" md., s.173.

⁶⁶ *Sadûkun*, son derece doğru manasına gelen ve ikinci veya üçüncü yahut dördüncü mertebeden ta'dil lafızlarından birisidir. Bkz.: Uğur, *Ansiklopedik Hadis Terimleri Sözlüğü*, "sadûkun" md., s. 333.

⁶⁷ Hüseyinî, *Tezkira*, I, 643, trc.no: 2511. Ayrıca bkz.: Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, XI, 394-8, trc.no: 2504; İbn Hacer, *Takribu't-Tehzîb*, I, 384, trc.no: 2555.

⁶⁸ Hüseyinî, *Tezkira*, III, 1386, trc.no: 5536. Ayrıca bkz.: Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, XXIII, 523-38, trc.no: 4852; İbn Hacer, *Takribu't-Tehzîb*, II, 27, trc.no: 5539.

⁶⁹ Hüseyinî, *Tezkira*, II, 1068-9, trc.no: 4203. Ayrıca bkz.: Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, XVIII, 338-54, trc.no: 3539; İbn Hacer, *Takribu't-Tehzîb*, I, 617, trc.no: 4207.

⁷⁰ Hüseyinî, *Tezkira*, III, 1554-5, trc.no: 6200. Ayrıca bkz.: Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, XXVI, 5-8, trc.no: 5417; İbn Hacer, *Takribu't-Tehzîb*, II, 106, trc.no: 6111.

⁷¹ Hüseyinî, *Tezkira*, III, 1597, trc.no: 6382. Ayrıca bkz.: Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, XXVI, 485-7, trc.no: 5621; İbn Hacer, *Takribu't-Tehzîb*, II, 135, trc.no: 6332.

Ebû Bekir b. Ebî Şeybe (Abdullah b. Mûhammed el-Absî) (ö.235), meşhur hadis hafızlarındandır. *Musannef* adını taşıyan eseri muteber kaynaklar arasında yer almıştır. Ahmed, onu *sadûkun*, İclî, Ebû Hâtim ve İbn Harrâş *sıka* olarak nitelemişlerdir.⁷²

Muhammed b. Beşşâr b. Osman el-Abdî (ö.252), Bundâr diye şöret bulmuştur. İclî, çok hadis rivâyet eden *sıka* bir râvî olduğunu söylemiştir. Ebû Hâtim *sadûkun* nitelemesinde bulunmuş, ancak İbn Maîn zayıf bir râvî olarak görmüştür. Nesâî de *lâ be'se bihi* şeklinde bir değerlendirmeye yapmıştır. Kütüb-i Sitte râvilerindedir.⁷³

Ebû'l-Velîd et-Tayalîsî Hişâm b. Abdu'l-Melik (ö.227) meşhur hadis alimlerinden biridir. Ahmed, gönümüzün şeyhu'l-islamıdır ve muhaddislerden onu geçen olmamıştır şeklinde değerlendirmiş, İbn Hacer de *sıkatun sebtun* demiştir.⁷⁴

İbrahim b. el-Hasen el-Missîsî (ö.?) için Ebû Hâtim *sadûkun*, Nesâî de *sıka* demişlerdir.⁷⁵

Eyyûb b. Muhammed b. Ziyâd el-Vezzân (ö.249) hakkında Nesâî ve İbn Hacer *sıka* nitelemesinde bulunmuşlardır.⁷⁶

Ahmed'in *Müsnedini* tahkik eden Şuayb el-Arnaûd ve arkadaşları Abdullah b. ez-Zübeyr'den nakledilen hadisin isnadı için şöyle demişlerdir: Hadis sahihtir. İsnadda geçen Muhammed b. Aclân hakkında sahih mertebesinden düşürecek bir takım sözler söylenmişse de bu normaldir. Diğer râvîleri *sıka* (güvenilir) râvîlerden olup Buhârî ve Müslim'in ricâ-lindedir.⁷⁷

Nevevî, Abdullah b. Zübeyr'den rivâyet edilen ve Ebû Dâvud, Nesâî gibi hadis kaynaklarında yer alan bu konudaki hadisin isnadının sahih olduğunu belirtmiştir.⁷⁸

⁷² Hüseyinî, *Tezkira*, II, 919, trc.no: 3574. Ayrıca bkz.: Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, XVI, 34-42, trc.no: 3526; İbn Hacer, *Takribu't-Tehzîb*, I, 528, trc.no: 3586.

⁷³ Hüseyinî, *Tezkira*, III, 1480, trc.no: 5883. Ayrıca bkz.: Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, XXIV, 511-8, trc.no: 5086; İbn Hacer, *Takribu't-Tehzîb*, II, 58, trc.no: 5772.

⁷⁴ Hüseyinî, *Tezkira*, III, 1810-11, trc.no: 7279. Ayrıca bkz.: Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, XXX, 226-32, trc.no: 6584; İbn Hacer, *Takribu't-Tehzîb*, II, 267, trc.no: 7327.

⁷⁵ Hüseyinî, *Tezkira*, I, 16, trc.no: 36. Ayrıca bkz.: Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, II, 72-3, trc.no: 163; İbn Hacer, *Takribu't-Tehzîb*, I, 55, trc.no: 164.

⁷⁶ Hüseyinî, *Tezkira*, I, 157, trc.no: 611. Ayrıca bkz.: Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, III, 489-92, trc.no: 623; İbn Hacer, *Takribu't-Tehzîb*, I, 118-9, trc.no: 623.

⁷⁷ *Müsnedu'l-İmam Ahmed b. Hanbel* (el-Mevsûatu'l-Hadîsiyye), XVI, 25 (1 nolu dipnot).

⁷⁸ Nevevî, *el-Mecnu' Şerhu'l-Mühezzeb*, (Thk.: Muh. Necîb el-Mutî), Beyrut, 1415/1995, III, 434, 435.

b- Metin Tahlili

Abdullah b. Zübeyr'den nakledilen rivâyetlerin metinleri çeşitlilik arz etmektedir. Müslim, Ebû Dâvud ve Dârimî'nin rivâyetlerine göre "اشار باصبعه السبابة" "şahadet parmağıyla işaret etti"⁷⁹ ifadesi mevcuttur. Bu iki hadis imamının naklettiği rivâyetlerde bazı küçük farklılıklar bulunsa da farklılıklar anlamı değiştirecek mahiyette değildir. Müslim'de şu ilave mevcuttur: "وضع ابهامه علي اصبعه الوسطى" "başparmağını orta parmağının üzerine koydu."⁸⁰

Ebû Dâvud ve Nesâî'nin naklettikleri rivâyette şu ifadeler yer almaktadır: "ان النبي ص كان يشير باصبعه اذا دعا ولا يحركها" Hz. Peygamber (tahiyyatta) dua ettiğinde parmağıyla işaret eder, ama (sürekli) hareket ettirmezdi."⁸¹

Ahmed'in rivâyetinde geçen "اشار بالسبابة ولم يجاوز بصره اشارته" "şahadet parmağıyla işarete bulunmuş ve yaptığı bu işareten gözünü ayırmamıştır."⁸² şeklindeki ifadeden Hz. Peygamber'in işaret esnasında gözüyle takip ettiği anlaşılmaktadır. Ebû Dâvud'un başka bir tarikle naklettiği bir rivâyette ise "لا يجاوز بصره اشارته" "(parmağıyla yaptığı) işareten gözünü ayırmamaktadır"⁸³ ifadesi yer almaktadır.

C- Vâil b. Hucr'un Rivâyeti

Vâil b. Hucr'dan (ö.44/665) rivâyetin isnadı hadis kaynaklarında şu şekilde yer almaktadır:

1. Ahmed ←Yûnus b. Muhammed ←Abdulvâhid ←Âsım b. Kuleyb ←Kuleyb ←Vâil b. Hucr ←Hz. Peygamber.
2. Ahmed ←Muhammed b. Ca'fer ←Şu'be ←Âsım b. Kuleyb ←Kuleyb ←Vâil b. Hucr ←Hz. Peygamber.
3. Ahmed ←Abdulah b. el-Velîd ←Süfyân ←Âsım b. Kuleyb ←Kuleyb ←Vâil b. Hucr ←Hz. Peygamber.
4. Ahmed ←Esved b. Âmir ←Züheyr b. Muâviye ←Âsım b. Kuleyb ←Kuleyb ←Vâil b. Hucr ←Hz. Peygamber.

⁷⁹ Dârimî, *Sünen*, Salat, 83, h.no:1344; Müslim, *Sahih*, Mesâcid, 112-113; Ebû Dâvud, *Sünen*, Salat, 180-1, h.no:988.

⁸⁰ Müslim, *Sahih*, Mesâcid, 113.

⁸¹ Ebû Dâvud, *Sünen*, Salat, 180-1, h.no:989; Nesâî, *Sünen*, Sehv, 32-9, h.no:1268.

⁸² Ahmed, *Müsned*, IV, 3.

⁸³ Ebû Dâvud, *Sünen*, Salat, 180-1, h.no:990.

5. Ahmed ←Hâşim b. el-Kâsım ←Şu'be ←Âsım b. Kuleyb ←Kuleyb ←Vâil b. Hucr ←Hz. Peygamber.
6. İbn Mâce ←Ali b. Muhammed ←Abdullah b. İdris ←Âsım b. Kuleyb ←Kuleyb ←Vâil b. Hucr ←Hz. Peygamber.
7. Ebû Dâvud ←Müsedded ←Bişr b. el-Mufaddal ←Âsım b. Kuleyb ←Kuleyb ←Vâil b. Hucr ←Hz. Peygamber.
8. Ebû Dâvud ←Müsedded ←Bişr b. el-Mufaddal ←Âsım b. Kuleyb ←Kuleyb ←Vâil b. Hucr ←Hz. Peygamber.
9. Nesâî ←Muhammed b. Ali b. Meymûn er-Rakkî ←Muhammed b. Yûsuf el-Firyabî ←Süfyân ←Âsım b. Kuleyb ←Kuleyb ←Vâil b. Hucr ←Hz. Peygamber.
10. Nesâî ←İsmail b. Mes'ûd ←Bişr b. el-Mufaddal ←Âsım b. Kuleyb ←Kuleyb ←Vâil b. Hucr ←Hz. Peygamber.
11. Nesâî ←Süveyd b. Nasr ←Abdullah b. el-Mübarek ←Zâide ←Âsım b. Kuleyb ←Kuleyb ←Vâil b. Hucr ←Hz. Peygamber.

a- İsnad Tahlili

Küleyb b. Şihâb b. el-Mecnûn el-Kûfî (ö.?) hakkında İbn Sa'd ve Ebû Zur'a *sıka* ifadesini kullanmışlardır. İbn Hacer, *sadûkun* şeklinde değerlendirilmiştir.⁸⁴

Asım b. Küleyb b. Şihâb el-Kûfî (ö.137) için Yahyâ b. Maîn ve Nesâî *sıka*, İbn Hacer ise *sadûkun* demişlerdir. Mürcie olmakla itham edilmiştir.⁸⁵

Şu'be b. el-Haccâc (ö.160), İbn Ömer rivâyetinde geçmişti.

Abdulvâhid b. Ziyâd el-Abdî el-Basrî (ö.176), İbn Ömer rivâyetinde geçmişti.

Süfyân b Uyeyne b. Ebî İmrân (ö.198), İbn Ömer rivâyetinde geçmişti.

Zâide b. Kudâme es-Sekafî'yi (ö.166) İclî, Ebû Hâtim ve Nesâî *sıka* olarak değerlendirmişlerdir. İbn Hibbân sağlam ve güvenilir hadis hafızı olarak görmüş, İbn Hacer de *sıkatun sebtun*, *sahibu sünne* ifadelerini kullanmıştır.⁸⁶

⁸⁴ Hüseyinî, *Tezkira*, III, 1423, trc.no: 5687. Ayrıca bkz.: Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, XXIV, 211-3, trc.no: 4991; İbn Hacer, *Takribu't-Tehzîb*, II, 44, trc.no: 5678.

⁸⁵ Hüseyinî, *Tezkira*, II, 785, trc.no: 3042. Ayrıca bkz.: Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, XIII, 537-9, trc.no: 3024; İbn Hacer, *Takribu't-Tehzîb*, I, 359, trc.no: 3086.

⁸⁶ Hüseyinî, *Tezkira*, I, 500, trc.no: 1950. Ayrıca bkz.: Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, IX, 273-7, trc.no: 1950; İbn Hacer, *Takribu't-Tehzîb*, I, 307, trc.no: 1987.

Bişr b. el-Mufaddal er-Rakâşî (ö.187) meşhur İslam bilginlerinden-
dir. Ahmed, ondan bahsederken hadislerin kabulünde Basra'nın otoritesi
demoştir. İbn Sa'd, Ebû Zur'a, Ebû Hâtim ve Nesâî *sıka* olarak vasıflan-
dırmışlardır.⁸⁷

Muhammed b. Ca'fer el-Bezzâz (ö.206), İbn Ömer rivâyetinde
geçmiştir.

Haşim b. el-Kâsım Ebû'n-Nadr el-Leysi'yi (ö.207) Yahyâ b. Maîn,
Ali b. el-Medîni ve daha başkaları *sıka* olarak vasıflandırmışlardır. ⁸⁸

Yûnus b. Muhammed b. Müslim el-Bağdâdî (ö.207), İbn Ömer ri-
vâyetinde geçmiştir.

Züheyr b. Muâviye b. Hudeyc Ebû Hayseme el-Kûfi (ö.173) hak-
kında Ahmed *sebtun* (güvenilir) demıştır. Ancak Ebû İshak'tan rivâyeti
ömrünün sonuna doğru olması hasebiyle *leyyin* (hadiste gevşek) olarak
nitelemiştir. Ebû Hâtim, onun için *mutkın* ve *hafız* ifadelerini kullanmıştır.
Nesâî de *sıkaton sebtun* şeklinde değerlendirmiştir.⁸⁹

Esved b. Âmir Şâzân (ö.208) için İbn Sa'd, *sâlihu'l-hadis*⁹⁰ demıştır.
Ali b. el-Medîni, Ahmed, Ebû Bekir b. Ebî Şeybe (ö.23) ve Osmân b. Ebî
Şeybe (ö.239) de *sıka* olarak nitelendirmişlerdir.⁹¹

Abdullah b. el-Velîd b. Meymûn el-Emevî (ö.?), el-Âdenî olarak bi-
linir. Yahyâ b. Maîn, onu tanımadığını ifade ederken Ahmed, hadisin sa-
hih olduğunu fakat isimlerde bazen hata yaptığını belirtmiştir. İbn Hacer
de *sadûkun* şeklinde değerlendirmiştir.⁹²

Muhammed b. Yûsuf el-Firyâbî (ö.212), meşhur hadis imamların-
dandır. Yahyâ b. Maîn, İclî ve Nesâî *sıka* olarak vasıflandırmışlardır.
Süfyân'dan rivâyetinde biraz hata yaptığı söylenmiştir.⁹³

⁸⁷ Hüseyinî, *Tezkira*, I, 178, trc.no: 693. Ayrıca bkz.: Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, IV, 147-51,
trc.no: 707; İbn Hacer, *Takribu't-Tehzîb*, I, 130, trc.no: 705.

⁸⁸ Hüseyinî, *Tezkira*, III, 1798, trc.no: 7228. Ayrıca bkz.: Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, XXX, 130-6,
trc.no: 6540; İbn Hacer, *Takribu't-Tehzîb*, II, 261, trc.no: 7282.

⁸⁹ Hüseyinî, *Tezkira*, I, 521, trc.no: 2028. Ayrıca bkz.: Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, IX, 420-5,
trc.no: 2019; İbn Hacer, *Takribu't-Tehzîb*, I, 317, trc.no: 2056.

⁹⁰ Sâlihu'l-hadis, dördüncü derece bir ta'dil lafzıdır. Bu şekildeki bir râvînin rivâyeti iti-
bar için alınır. Bkz.: Uğur, *Ansiklopedik Hadis Terimleri Sözlüğü*, "Sâlihu'l-Hadis" md., s.
353; Aydın, *Hadis İstılahları Sözlüğü*, "Sâlihu'l-Hadis" md., s.276.

⁹¹ Hüseyinî, *Tezkira*, I, 128, trc.no: 485. Ayrıca bkz.: Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, III, 226-8,
trc.no: 503; İbn Hacer, *Takribu't-Tehzîb*, I, 102, trc.no: 504.

⁹² Hüseyinî, *Tezkira*, II, 945, trc.no: 3689. Ayrıca bkz.: Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, XVI, 271-3,
trc.no: 3643; İbn Hacer, *Takribu't-Tehzîb*, I, 545, trc.no: 3703.

⁹³ Hüseyinî, *Tezkira*, III, 1620, trc.no: 6472. Ayrıca bkz.: Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, XXVII, 52-
61, trc.no: 5716; İbn Hacer, *Takribu't-Tehzîb*, II, 149-50, trc.no: 6434.

Muhammed b. Ali b. Meymûn er-Rakkî (ö.268) hakkında Nesâî ve İbn Hacer *sika* demişlerdir.⁹⁴

Abdullah b. el-Mübarek et-Temîmî (ö.181), meşhur hadis imamlarındandır. İbnu'l-Mehdî, hadiste dört imamdan birisi olarak görmüştür. Ahmed, ilme istekli, muhaddis ve hafız olduğunu söylemiştir. İbn Maîn, Allah rızası için hadis rivâyet ettiğini, *sikatun*, *sebtun*, *sahihu'l-hadîs* sıfatlarına sahip olduğunu belirtmiştir.⁹⁵

Süveyd b. Nasr el-Mervezî'yi (ö.240) Nesâî ve İbn Hacer *sika* olarak vasıflandırmışlardır.⁹⁶

İsmail b. Mes'ûd el-Cahderî (ö.248) için Nesâî ve İbn Hacer *sika* nitelemesinde bulunmuşlardır.⁹⁷

Müsedded b. Müserhed b. Müserbel el-Esedî (ö.228) hakkında Yahyâ b. Maîn, Ahmed, İclî ve Nesâî *sika* demişlerdir.⁹⁸

Abdullah b. İdris b. Yezîd el-Kûffî (ö.192), meşhur alimlerdenidir. Yahyâ b. Maîn, onun her şeyde *sika*, Ahmed eşsiz birisi olduğunu söylemiştir. Nesâî de *sikatun sebtun* nitelemesinde bulunmuştur.⁹⁹

Ali b. Muhammed et-Tanâfisi (ö.253), Ebû Zur'a ve Ebû Hâtim *sika* olarak vasıflandırmışlardır.¹⁰⁰

Ahmed'in *Müsnedini* tahkik eden Şuayb el-Arnaûd ve arkadaşları, Vâil b. Hucr'dan nakledilen ve yukarıda isnadı verilen 1, 2, 4 ve 5. rivâyetlerin isnadının sahih ve râvîlerinin *sika* (güvenilir) kişilerden olduğunu ifade etmişlerdir.¹⁰¹ 3. rivâyetin isnadının ise güçlü olduğunu belirttikten sonra isnadda geçen ve Ahmed b. Hanbel'in kendisinden hadis ri-

⁹⁴ Hüseyinî, *Tezkira*, III, 1569, trc.no: 6266. Ayrıca bkz.: Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, XXVI, 156-8, trc.no: 5486; İbn Hacer, *Takribu't-Tehzîb*, II, 115, trc.no: 6179.

⁹⁵ Hüseyinî, *Tezkira*, II, 917-8, trc.no: 3567. Ayrıca bkz.: Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, XVI, 5-25, trc.no: 3520; İbn Hacer, *Takribu't-Tehzîb*, I, 527, trc.no: 3581.

⁹⁶ Hüseyinî, *Tezkira*, I, 680, trc.no: 2659. Ayrıca bkz.: Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, XII, 272-4, trc.no: 2651; İbn Hacer, *Takribu't-Tehzîb*, I, 405, trc.no: 2707.

⁹⁷ Hüseyinî, *Tezkira*, I, 124, trc.no: 467. Ayrıca bkz.: Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, III, 195-6, trc.no: 481; İbn Hacer, *Takribu't-Tehzîb*, I, 99, trc.no: 483.

⁹⁸ Hüseyinî, *Tezkira*, III, 1643, trc.no: 6566. Ayrıca bkz.: Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, XXVII, 443-8, trc.no: 5899; İbn Hacer, *Takribu't-Tehzîb*, II, 175, trc.no: 6619.

⁹⁹ Hüseyinî, *Tezkira*, II, 821, trc.no: 3173. Ayrıca bkz.: Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, XIV, 293-300, trc.no: 3159; İbn Hacer, *Takribu't-Tehzîb*, I, 477, trc.no: 3218.

¹⁰⁰ Hüseyinî, *Tezkira*, II, 1209, trc.no: 4800. Ayrıca bkz.: Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, XXI, 120-3, trc.no: 4128; İbn Hacer, *Takribu't-Tehzîb*, I, 702, trc.no: 4807.

¹⁰¹ *Müsnedu'l-İmam Ahmed b. Hanbel* (el-Mevsûatu'l-Hadîsiyye), XXXI, 143 (1 nolu dipnot), 149 (1 nolu dipnot), 168 (5 nolu dipnot), 169 (1 nolu dipnot).

vâyet ettiği Abdullah b. el-Velîd hakkında bazı hadis münekkidlerinin değerlendirmelerine yer vermişlerdir. Buna göre, Abdullah b. el-Velîd'i Ukaylî ve Darekutnî sika (güvenilir) olarak görürken Buhârî, orta halli bir râvî anlamına mukarib¹⁰², Ebû Zur'a ise sadûk¹⁰³ demiştir. İbn Hıbbân, *es-Sıkât*" adlı kitabında onun adını zikretmiş ve müstakîmu'l-hadis ifadesini kullanmıştır. Ahmed b. Hanbel ise onun Süfyân'dan hadis dinlemesini doğrulamış, fazla bir hadisin bulunmadığını ancak mevcudun sahih olduğunu, bazen isimlerde hata yaptığını, kendisinin de ondan birçok hadis yazdığını söylemiştir. Şuayb el-Arnaûd ve arkadaşları, bu isnad hakkında son olarak geriye kalan râvîlerin güvenilir olduğunu vurgulamışlardır.¹⁰⁴

Nevevî, Vail b. Hucr'dan rivâyet edilen ve İbn Mâce, Nesâî gibi hadis imamlarının kitaplarında yer alan bu konudaki hadisin isnadının sahih olduğunu zikretmiştir.¹⁰⁵

b- Metin Tahlili

Vail b. Hucr'dan nakledilen rivâyetlerin metinlerinde çeşitli farklıklar söz konusudur. Ebû Dâvud ve Nesâî'nin eserlerinde yer alan, anlam bütünlüğünü bozmayacak kelimelerdeki takdim ve tehir olmakla birlikte şu ifadeler geçmektedir: *وقبض ثنتين و حلق حلقه، و رايته يقول هكذا، و حلق بشر* "iki parmağını yumarak halka yaptı. Onu böyle derken gördüm. Bişr (b. el-Mufaddal) başparmağı ile orta parmağını halka yaparak şahadet parmağıyla işaret etti."¹⁰⁶ Aynı hususu belirten benzer rivâyetlere başka hadis kaynaklarında da rastlamak mümkündür.¹⁰⁷ Vail'den nakledilen başparmak ile orta parmağı halka yaparak şahadet parmağıyla işaret edildiğini, ancak diğer parmakların yumulup yumulmadığı hakkında herhangi bir bilgi verilmeyen rivâyetler de

¹⁰² Orta halli bir râvî için kullanılan mukarib veya mukareb kavramı, ta'dilin altıncı mertebesinde yer almaktadır. Bu mertebe ta'dilin en zayıfını göstermekte ve cerh sınırına yakın sayılmaktadır. Bkz. M. Uğur, *Ansiklopedik Hadis Terimleri Sözlüğü*, "Mukaribu'l-Hadis" md., s.267.

¹⁰³ Ta'dilin iki, üç veya dördüncü mertebesinde yer alan bu kavramla nitelenen râvîlerin gözden geçirilmek suretiyle hadislerinin yazılabileceği ifade edilmiştir. Uğur, *Ansiklopedik Hadis Terimleri Sözlüğü*, "Sadûkun" md., s 333.

¹⁰⁴ *Müsnedü'l-İmam Ahmed b. Hanbel* (el-Mevsûatu'l-Hadisiyye), XXXI, 164 (3 nolu dipnot).

¹⁰⁵ Nevevî, *el-Mecmu' Şerhu'l-Mühezzeb*, III, 433, 434.

¹⁰⁶ Ebû Dâvud, *Sünen*, Salat, 180-1, h.no:726, 957; Nesâî, *Sünen*, Sehv, 32-9, h.no:1263.

¹⁰⁷ Ahmed, *Müsned*, IV, 318-319; Nesâî, *Sünen*, Sehv, 32-9, h.no:1266.

Ahmed ve İbn Mâce'nin eserlerinde mevcuttur.¹⁰⁸ Ahmed'in bir rivâyeti-ne göre ise parmaklarını otuz şekline getirip yummuş, bir halka yapmış ve şahadet parmağıyla da işaret etmiştir.¹⁰⁹ Ayrıca Ahmed'in başka bir rivâyetinde şahadet parmağıyla işaret ettiği¹¹⁰ nakledilirken Nesâî'nin bir rivâyetine göre de şahadet parmağıyla işaret edip dua ettiği belirtilmiştir.¹¹¹

D- Numeyr b. Ebî Numeyr el-Huzâî'nin Rivâyeti

Numeyr b. Ebî Numeyr el-Huzâî'den rivâyetin isnadı hadis kaynaklarında şu şekilde yer almaktadır:

1. İbn Mâce ←Ebû Bekir b. Ebî Şeybe ←Vekî' ←İsâm b. Kudâme ←Mâlik b. Nümeyr el-Huzâî ←Nümeyr ←Hz. Peygamber.
2. Ebû Dâvud ←Abdullah b. Muhammed en-Nefilî ←Osman b. Abdurrahman ←İsâm b. Kudâme ←Mâlik b. Nümeyr el-Huzâî ←Nümeyr ←Hz. Peygamber.
3. Nesâî ←Muhammed b. Abdullah b. Ammâr el-Mevsilî ←el-Muâfi ←İsâm b. Kudâme ←Mâlik b. Nümeyr el-Huzâî ←Nümeyr ←Hz. Peygamber.
4. Nesâî ←Ahmed b. Yahyâ es-Sûfî ←Ebû Nuaym ←İsâm b. Kudâme ←Mâlik b. Nümeyr el-Huzâî ←Nümeyr ←Hz. Peygamber.

a- İsnad Tahlili

Mâlik b. Nümeyr el-Huzâî (ö.?) hakkında İbn Hibbân sıkı nitelemesinde bulunmuştur. İbn Hacer de *makbûlun*¹¹² demiştir.¹¹³

İsâm b. Kudâme el-Cedelî/ Becelî (ö.?) için Nesâî sıkı, İbn Hacer *sadûkun* demiştir.¹¹⁴

Ebû Nuaym el-Kûfî el-Fadl b. Dükeyn (Amr b. Hammâd el-Mülâî) (ö.218) meşhur alimlerdenidir. Ahmed onun hakkında *sıkaton mevdun l'il-*

¹⁰⁸ Ahmed, *Müsned*, IV, 318, 319; İbn Mâce, *Sünen*, İkâmetu's-Salat, 27, h.no:912.

¹⁰⁹ Ahmed, *Müsned*, IV, 316.

¹¹⁰ Ahmed, *Müsned*, IV, 316-317.

¹¹¹ Nesâî, *Sünen*, Sehv, 32-9, h.no:1262.

¹¹² Makbûl, ta'dilin altıncı mertebesinde bulunan râvî için kullanılır ve böyle bir hadis itibar için alınır. Bkz.: Uğur, *Ansiklopedik Hadis Terimleri Sözlüğü*, "makbûl" md., s. 206; Aydınlı, *Hadis İstihlaları Sözlüğü*, "makbûl" md., s.176-7.

¹¹³ Hüseyinî, *Tezkira*, III, 1447, trc.no: 5761. Ayrıca bkz.: Mizzî, *Tehzibu'l-Kemâl*, XXVII, 163-4, trc.no: 5756; İbn Hacer, *Takribu't-Tehzib*, II, 155, trc.no: 6474.

¹¹⁴ Hüseyinî, *Tezkira*, II, 1163, trc.no: 4606. Ayrıca bkz.: Mizzî, *Tehzibu'l-Kemâl*, XX, 60-1, trc.no: 3926; İbn Hacer, *Takribu't-Tehzib*, I, 673, trc.no: 4599.

hucce (hucce makamında) demiştir. İclî ve Ya'kûb b. Şeybe *sikatun sebtun* şeklinde ifade etmişlerdir. Ebû Hâtim de *sika hâfız mutkîn* ifadelerini kullanmıştır.¹¹⁵

Osman b. Abdurrahman et-Teymî'yi (ö.?) Ebû Hâtim ve İbn Hacer *sika* olarak görmüştür.¹¹⁶

Veki' b. el-Cerrâh b. Melîh er-Ruâsî (ö.196) için Ahmed üstün zeka ve hafızaya sahip olduğunu söylemiş, Yahyâ b. Maîn de *sebtun* lafzını kullanmış ve çok erdemli birisi olduğundan bahsetmiştir. İbn Sa'd ve İclî *sika* değerlendirmesinde bulunmuşlardır.¹¹⁷

el-Muâfi b. Süleymân el-Cezirî (ö.234) için İbn Hacer *sadûkun* lafzını kullanmıştır.¹¹⁸

Ahmed b. Yahyâ el-Evdî es-Sûfî (ö.264) hakkında Ebû Hâtim ve İbn Hacer *sika* nitelemesinde bulunmuştur.¹¹⁹

Abdullah b. Muhammed b. Ali en-Nüfeylî el-Harrânî (ö.234) hakkında Yahyâ b. Maîn ve Ahmed övgüyle bahsetmişlerdir. Nüfeylî'den çokça rivâyette bulunan Ebû Dâvud, ondan daha hafız birini görmediğini söylemiştir. İbn Hacer de *sikatun hâfızun* değerlendirmesinde bulunmuştur.¹²⁰

Ebû Bekir b. Ebî Şeybe (ö.235), Abdullah b. ez-Zübeyr rivâyetinde geçmişti.

Muhammed b. Abdullah b. Ammâr el-Bağdâdî el-Mevsîlî (ö.242), hadis hafızlarındandır. Hadisleri iyi anladığı, illetlerini bildiği, ricalini tanıdığı bildirilmiştir. Nesâî, *sika* tabirini, İbn Hacer de *sikatun hâfızun* ifadesini kullanmıştır.¹²¹

¹¹⁵ Hüseyinî, *Tezkira*, III, 1355, trc.no: 5420. Ayrıca bkz.: Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, XXIII, 197-220, trc.no: 4732; İbn Hacer, *Takribu't-Tehzîb*, II, 11, trc.no: 5418.

¹¹⁶ Hüseyinî, *Tezkira*, II, 1142, trc.no: 4517. Ayrıca bkz.: Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, XIX, 424-5, trc.no: 3836; İbn Hacer, *Takribu't-Tehzîb*, I, 661, trc.no: 4508.

¹¹⁷ Hüseyinî, *Tezkira*, III, 1839, trc.no: 7387; Ayrıca bkz.: Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, XXX, 462-84, trc.no: 6695; İbn Hacer, *Takribu't-Tehzîb*, II, 283-4, trc.no: 7441.

¹¹⁸ Hüseyinî, *Tezkira*, III, 1679-80, trc.no: 6717; Ayrıca bkz.: Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, XXVIII, 146-7, trc.no: 6040; İbn Hacer, *Takribu't-Tehzîb*, II, 194, trc.no: 6768.

¹¹⁹ Hüseyinî, *Tezkira*, I, 75, trc.no: 262; Ayrıca bkz.: Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, I, 517-8, trc.no: 124; İbn Hacer, *Takribu't-Tehzîb*, I, 48, trc.no: 124

¹²⁰ Hüseyinî, *Tezkira*, II, 923, trc.no: 3591; Ayrıca bkz.: Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, XVI, 88-92, trc.no: 3545; İbn Hacer, *Takribu't-Tehzîb*, I, 531, trc.no: 3605.

¹²¹ Hüseyinî, *Tezkira*, III, 1540, trc.no: 6139. Ayrıca bkz.: Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, XXV, 509-13, trc.no: 5362; İbn Hacer, *Takribu't-Tehzîb*, II, 98, trc.no: 6056.

b- Metin Tahlili

Numeyr el-Huzâî'den Sünen-i Erbaa sahipleri rivâyette bunmuşlardır. Ebû Dâvud ve Nesâî'nin rivâyetleri hemen hemen birbirinin aynıdır. Her iki hadis imamın naklettikleri hadis metni şöyledir:

رافعا اصبعه السبابة قد حناها شينا "Hz. Peygamber (tahiyyatta) şahadet parmağını kaldırmış, biraz da eğmiştir."¹²² Ebû Dâvud'un rivâyetinden farklı olarak Nesâî'de وهو يدعو "dua ederek" ilave ifadesi sonunda yer almıştır. İbn Mâce ve Nesâî aynı ifadeyle Numeyr'den naklettikleri hadis metni ise şu şekildedir: ويشير باصبعه "(Hz. Peygamber tahiyyatta) parmağıyla işaret etmektedir."¹²³

E- Hufâf b. İmâ b. Rahada'nın Rivâyeti

Hufâf b. İmâ b. Rahada'dan rivâyetin isnadı sadece Ahmed b. Hanbel'in *Müsnedinde* şu şekilde yer almaktadır:

Ahmed ← Yakub b. İbrahim ← İbrahim ← İbn İshâk ← Imrân b. Ebî Enes ← Ebû'l-Kâsım (Miksem) ← Raculün (Medineli bir adam) ← Hufâf b. İmâ ← Hz. Peygamber.

a- İsnad Tahlili

Ebû'l-Kasım Miksem b. Bucre (ö.101) için Ebû Hâtim *sâlihu'l-hadîs ve lâ be'se bihi* ifadelerini kullanmıştır.¹²⁴

Imrân b. Ebî Enes el-Âmirî el-Mısırî (ö.107) hakkında Yahyâ b. Maîn, Ahmed ve İbn Hacer *sika* nitelemesinde bulunmuşlardır.¹²⁵

Muhammed b. İshak b. Yesâr el-Kuraşî (ö.151), özellikle siyer ve megâzî konusunda şöhret bulmuştur. Mâlik onun için *deccâl*¹²⁶ demiştir. İbn Maîn bazen *sika* bazen de zayıf değerlendirmesinde bulunmuştur.

¹²² Ebû Dâvud, *Sünen*, Salat, 180-1, h.no:991; Nesâî, *Sünen*, Sehv, 32-9, h.no:1272.

¹²³ İbn Mâce, *Sünen*, İkâmetu's-Salat, 27, h.no:911; Nesâî, *Sünen*, Sehv, 32-9, h.no:1269.

¹²⁴ Hüseyinî, *Tezkira*, III, 1709, trc.no: 6843. Ayrıca bkz.: Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, XXVIII, 461-3, trc.no: 6166; İbn Hacer, *Takribu't-Tehzîb*, II, 211, trc.no: 6897.

¹²⁵ Hüseyinî, *Tezkira*, II, 1295, trc.no: 5169. Ayrıca bkz.: Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, XXII, 309-11, trc.no: 4481; İbn Hacer, *Takribu't-Tehzîb*, I, 750, trc.no: 5161.

¹²⁶ Deccâl, ağır bir cerh lafızı. Bu şekilde tavsif edilen râvînin rivâyeti hiçbir surette alınmaz. Bkz.: Uğur, *Ansiklopedik Hadîs Terimleri Sözlüğü*, "Deccâun" md., s. 61; Aydın, *Hadîs İstihlaları Sözlüğü*, "Deccâl" md., s.70.

İbnu'l-Medînî, *salihun vasatun*, Ahmed *hasenu'l-hadîs*¹²⁷ ifadelerini kullanmıştır. Hatîb Bağdâdî'ye (ö.463) göre, bir çok alim İbn İshak'ın rivâyetlerini Şif ve kaderlikle itham edilmesi, hadiste tedlis yapması gibi sebeplerden dolayı delil kabul etmemiştir.¹²⁸

İbrahim b. Sa'd b. İbrahim b. Abdurahman b. Avf (ö.183) için İbn Maîn *sikatun hucetun* demiştir. Ahmed, İclî ve Ebû Hâtim *sika* şeklinde vasıflandırmışlardır. Buharî, onun döneminde Medinelilerden en çok hadis rivâyet edenin İbrahim b. Sa'd olduğunu belirtmiştir.¹²⁹

Ya'kûb b. İbrâhîm b. Sa'd ez-Zührî (ö.208) için İbn Sa'd, İbn Maîn ve İclî *sika* değerlendirmesinde bulunmuşlardır.¹³⁰

Şuayb el-Arnaûd ve arkadaşları tarafından bu isnadda mübhem bir râvînin Hufâf b. İmâ b. Rahada'dan nakletmesi dolayısıyla isnadının zayıf olduğu belirtilmiştir. Mübhem râvî dışında kalan diğer râvîlerin güvenilir kişilerden oluştuğu, Muhammed b. İshâk dışındakilerin sahih ricalinden sayıldığı ifade edilmiştir. Müslim'in mutabaat maksadıyla rivâyet ettiği hadislerde ona yer verdiği zikredilmiştir.¹³¹

Tahiyatta parmakla işaret etme konusunda Hufaf'tan hadis imamları içerisinde sadece Ahmed nakilde bulunmuştur. İsnaddaki rivâyet silsilesinden de anlaşılacağı üzere Ahmed'in bu rivâyeti tek tariki bulunan bir hadistir. Bu yüzden de söz konusu bu hadis, hadis usûlüne göre garib veya ferd olarak adlandırılan guruba girmektedir.

b- Metin Tahlili

Sadece Ahmed'in *Müsnedinde* yer alan bu rivâyete göre, ismi bilinmeyen Medineli bir adam ile sahabî Hufâf b. İmâ arasında bir olay geçmiştir. İsmi meçhul kişi, Benî Cufâr camisinde namaz kıldığını ve tahiyatta şahadet parmağıyla işaret ettiğini belirtmek için *ونصبت السبابة* "şahadet parmağımı diktim" ifadesini kullanmıştır. Adamın bu hareketi-

¹²⁷ Hasenu'l-hadîs, orta derece bir ta'dîl lafzıdır. Bu tür bir râvînin rivâyet ettiği hadis itibar için alınır. Bkz.: Uğur, *Ansiklopedik Hadis Terimleri Sözlüğü*, "Hasenu'l-Hadîs" md., s. 129; Aydın, *Hadis İstilahları Sözlüğü*, "Hasenu'l-Hadîs" md., s.131.

¹²⁸ Hüseyinî, *Tezkira*, III, 1472-3, trc.no: 5855. Ayrıca bkz.: Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, XXIV, 405-29, trc.no: 5057; İbn Hacer, *Takribu't-Tehzîb*, II, 54, trc.no: 5743.

¹²⁹ Hüseyinî, *Tezkira*, I, 19, trc.no: 47. Ayrıca bkz.: Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, II, 88-94, trc.no: 174; İbn Hacer, *Takribu't-Tehzîb*, I, 56, trc.no: 177.

¹³⁰ Hüseyinî, *Tezkira*, III, 1929, trc.no: 7776. Ayrıca bkz.: Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, XXXII, 308-11, trc.no: 7082; İbn Hacer, *Takribu't-Tehzîb*, II, 336-7, trc.no: 7840.

¹³¹ *Müsnedu'l-İmam Ahmed b. Hanbel* (el-Mevsûatu'l-Hadîsiyye), XVII, 107 (1 nolu dipnot).

ni gören Hufâf, namazın sonunda ona niçin böyle bir harekette bulunduğunu sormuştur. Adam da kendisini kınamamasını istemiş ve insanların böyle yaptıklarını söylemiştir. Bunun üzerine Hufâf, Hz. Peygamber'in de böyle yaptığını ifade ederek o kişinin yaptığı hareketin doğru olduğunu belirtmiştir. Daha sonra Hz. Peygamber'in tahiyyatta parmağıyla yaptığı bu hareketiyle sihir yaptığını iddia eden müşriklerin yalan söylediklerini ifade etmiştir. Sonunda da Hz. Peygamber'in bunu yapmaktaki maksadının Allah'ın birliğini göstermek olduğunu zikrederek sözlerini tamamlamıştır.¹³²

F- Sa'd b. Ebî Vakkas'ın Rivâyeti

Sa'd b. Ebî Vakkas'dan (ö.55/674) rivâyetin isnadı Ebû Dâvud ve Nesâî'nin *Sünen*lerinde şu şekilde yer almaktadır:

1. Ebû Dâvud ←Züheyr b. Harb ←Ebû Muâviye ←el-A'meş ←Ebû Sâlih ←Sa'd b. Ebî Vakkâs ←Hz. Peygamber.
2. Nesâî ←Muhammed b. Abdullah b. el-Mübarek el-Muharrimî ←Ebû Muâviye ←el-A'me ←Ebû Sâlih ←Sa'd b. Ebî Vakkâs ←Hz. Peygamber.

a- İsnad Tahlili

Ebû Sâlih Zekvân es-Semmân el-Medenî (ö.101) için İbn Sa'd, *sıkatun kesîru'l-hadîs* demiş, İbnu'l-Medînî, *sıkatun sebtun* olarak vasıflandırmış, Ahmed, *sıkatun min ecellî'n-nâs ve evsekîhim* olarak belirlemiş, Ebû Zur'a da *sıkatun müstakîmu'l-hadîs* şeklinde ifade etmiştir.¹³³

el-A'meş Ebû Muhammed Süleymân b. Mihrân el-Esedî (ö.148) meşhur ve önemli hadis râvîlerindedir. İbnu'l-Medînî, Kûfe'de ilmi muhafaza edenlerden saymıştır. İclî, onun için hadiste *sıkatun sebtun* dedikten sonra o dönemde Kûfe'nin muhaddisi sıfatını vermiştir. Daha bir çok alim onun üstün meziyetlerinden bahsetmiştir.¹³⁴

Ebû Muâviye ed-Darîr Muhammed b. Hâzim'i (ö.195), Yahyâ b. Maîn, İclî, Nesâî ve Darekutnî (ö.385) *sıka* olarak vasıflandırmışlardır. Ebû Dâvud (ö.275), Kûfe'de Mürcilerin başkanı olduğunu belirtmiştir.

¹³² Ahmed, *Müsned*, IV, 57.

¹³³ Hüseyinî, *Tezkira*, I, 461, trc.no: 1800. Ayrıca bkz.: Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, VIII, 513-7, trc.no: 1814; İbn Hacer, *Takribu't-Tehzîb*, I, 287, trc.no: 1846.

¹³⁴ Hüseyinî, *Tezkira*, I, 658-9, trc.no: 2574. Ayrıca bkz.: Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, XII, 76-91, trc.no: 2570; İbn Hacer, *Takribu't-Tehzîb*, I, 392, trc.no: 2623.

İbn Hibbân da *hâfızun mutkının* dedikten sonra ancak kötü bir Mürcî idi ifadesinde bulunmuştur.¹³⁵

Züheyr b. Harb b. Şeddâd (ö.234), Bağdad'ın meşhur muhaddislerindendir. Yahyâ b. Maîn ve Nesâî onu *sıka* olarak nitelemişlerdir. Hatîb Bağdadî (ö.463) de *sıka*, *sebt*, *hafız* ve *mutkın* şeklinde değerlendirmiştir.¹³⁶

Muhammed b. Abdullah. b. el-Mübarek el-Muharrimî/ el-Mahrûmî (ö.254), hadis hafızlarındandır. Onun için Nesâî, Dârekutnî ve İbn Hacer *sıka* demişlerdir.¹³⁷

b- Metin Tahlili

Hem Ebû Dâvud'un rivâyetinde hem de Nesâî'nin rivâyetinde hadis metni müşterektir. Her iki hadis imamının *Sünen*lerinde geçtiğine göre, Hz. Peygamber, Sa'd b. Ebî Vakkas'ı (tahiyyatta) iki parmağıyla işaret ederek dua yaptığını görmüş ve şahadet parmağıyla işaret ederek احد احد "tek yap, tek yap" demiştir.¹³⁸

G- Ebû Hureyre'nin Rivâyeti

Ebû Hureyre'den (ö.58/677) rivâyetin isnadı hadis kaynaklarında şu şekilde yer almaktadır:

1. Ahmed ← Abdullah b. Muhammed b. Ahmed ← Hafs b. Gıyâs ← el-A'meş ← Ebû Sâlih ← Ebû Hureyre ← Hz. Peygamber.
2. Ahmed ← Safvân b. İsâ ← Muhammed b. Aclân ← el-Ka'kâ' ← Ebû Sâlih ← Ebû Hureyre ← Hz. Peygamber.
3. Tirmizî ← Muhammed b. Bişr ← Safvân b. İsâ ← Muhammed b. Aclân ← el-Ka'kâ' ← Ebû Sâlih ← Ebû Hureyre ← Hz. Peygamber.
4. Nesâî ← Muhammed b. Bişr ← Safvân b. İsâ ← Muhammed b. Aclân ← el-Ka'kâ' ← Ebû Sâlih ← Ebû Hureyre ← Hz. Peygamber.

a-İsnad Tahlili

Ebû Sâlih (ö.101), Sa'd b. Ebî Vakkâs rivâyetinde geçmişti. el-A'meş (ö.148) Sa'd b. Ebî Vakkâs rivâyetinde geçmişti.

¹³⁵ Hüseyinî, *Tezkira*, III, 1501, trc.no: 5967. Ayrıca bkz.: Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, XXV, 123-33, trc.no: 5173; İbn Hacer, *Takribu't-Tehzîb*, II, 70, trc.no: 5859.

¹³⁶ Hüseyinî, *Tezkira*, I, 519, trc.no: 2018. Ayrıca bkz.: Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, XIX, 402-6, trc.no: 2010; İbn Hacer, *Takribu't-Tehzîb*, I, 315, trc.no: 2047.

¹³⁷ Hüseyinî, *Tezkira*, III, 1542, trc.no: 6149. Ayrıca bkz.: Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, XXV, 534-8, trc.no: 5371; İbn Hacer, *Takribu't-Tehzîb*, II, 99, trc.no: 6065.

¹³⁸ Ebû Dâvud, *Sünen*, vitir, 23, h.no:1499; Nesâî, *Sünen*, Seh, 32-9, h.no:1271.

el-Ka'kâ' b. Hakîm el-Kinânî el-Medenî (ö.?) için Yahyâ b. Maîn, Ahmed ve İbn Hacer *sıka* demişlerdir.¹³⁹

Muhammed b. Aclân (ö.148) Abdullah b. ez-Zübeyr rivâyetinde geçmiştir.

Hafs b. Gıyâs b. Talk en-Nehaî (ö.194) hakkında Yahyâ b. Maîn ve Nesâî *sıka* değerlendirmesinde bulunmuşlardır. Ya'kûb b. Şeybe de kendi kitabından rivâyette bulunursa *sıkatun sebtun* ifadelerini kullanmış, ancak bazı rivâyetlerine dikkat edilmesi gerektiğini vurgulamıştır.¹⁴⁰

Safvân b. İsâ el-Kuraşî el-Kassâm (ö.200) hakkında İbn Hıbbân Allah'ın seçkin kullarındandır demiştir. İbn Sa'd da *sıka* ve *salih* vasıflarını kullanmıştır.¹⁴¹

Abdullah b. Muhammed b. Ebî Şeybe el-Absî (ö.235), Abdullah b. ez-Zübeyr rivâyetinde geçmiştir.

Muhammed b. Beşşâr (Bundâr) (ö.252), Abdullah b. ez-Zübeyr rivâyetinde geçmiştir.

b- Metin Tahlili

Ebû Hureyre'den nakledilen rivâyetlerin çoğunda tahiyatta bir adamın iki parmağıyla işaret ederek dua ettiği belirtilmiştir. Hz. Peygamber de o adamı ikaz ederek işaretini tek parmak ile yapmasını emretmiştir.¹⁴² Rivâyet metni Ahmed'in *Müsned*'inde:

ان النبي (ص) رأى رجلا يدعو هكذا باصبعيه يشير فقال احد احد ken, Tirmizî ve Nesâî'nin *Sünen*lerinde:

ان رجلا كان يدعو باصبعيه فقال رسول الله (ص) احد احد ifadesi geçmektedir. Bu rivâyetlerde adamın kim olduğu belirtilmemiştir. Ancak Ahmed'in bir rivâyetinde bu kişinin Sa'd b. Ebî Vakkas olduğu açıkça söylenmiştir.¹⁴³ Bir önceki rivayette yer alan Sad b. Ebî Vakkas'ın rivâyet ettiği hadis metinlerine bakıldığında da bu kişinin Sa'd olabileceği kuvvetle muhtemeldir.

¹³⁹ Hüseyinî, *Tezkira*, III, 1395, trc.no: 5577. Ayrıca bkz.: Mizzî, *Tehzibu'l-Kemâl*, XXIII, 623-4, trc.no: 4888; İbn Hacer, *Takribu't-Tehzib*, II, 31, trc.no: 5575.

¹⁴⁰ Hüseyinî, *Tezkira*, I, 359-60, trc.no: 1398. Ayrıca bkz.: Mizzî, *Tehzibu'l-Kemâl*, VII, 56-70, trc.no: 1415; İbn Hacer, *Takribu't-Tehzib*, I, 229, trc.no: 1436.

¹⁴¹ Hüseyinî, *Tezkira*, II, 744-5, trc.no: 2903. Ayrıca bkz.: Mizzî, *Tehzibu'l-Kemâl*, XIII, 208-10, trc.no: 2890; İbn Hacer, *Takribu't-Tehzib*, I, 439, trc.no: 2951.

¹⁴² Ahmed, *Müsned*, II, 520; Tirmizî, *Sünen*, daavat, 104, h.no:3557; Nesâî, *Sünen*, Sehv, 32-9, h.no:1270.

¹⁴³ Ahmed, *Müsned*, II, 420.

H- Ebû Humeyd es-Sâidî'nin Rivâyeti (ö.60/679)

Bu konudaki Ebû Humeyd es-Sâidî'den (ö.60/679) gelen rivâyet Tirmizî'nin *Süneninde* yer almıştır. Rivâyetin isnadı şu şekilde sıralanmıştır:

Tirmizî←Bundâr Muhammed b. Beşşâr←Ebû Âmir el-Akdî←Fuleyh b. Süleyman el-Medenî←Abbâs b.Sehl es-Sâidî←Ebû Humeyd¹⁴⁴ ←Hz. Peygamber.

a-İsnad Tahlili

Abbâs b. Sehl es-Sâidî (ö.120 civarında) için Yahyâ b. Maîn ve İbn Hacer *sika* değerlendirmesine bulunmuşlardır.¹⁴⁵

Fuleyh b. Süleyman el-Medenî (ö.168) hakkında zayıf derken İbn Adiy (ö.365) *lâ be'se bihi* ifadesini kullanmıştır. İbn Hacer ise, onun için *sadûkun ve kesîru'l-hata* demiştir.¹⁴⁶

Ebû Âmir el-Akadî Abdümelik b. Amr el-Kaysî (ö.205) için Yahyâ b. Maîn, Nesâî ve İbn Hacer *sika* değerlendirmesinde bulunmuşlardır.¹⁴⁷

Muhammed b. Beşşâr (Bundâr) (ö.252), Abdullah b. ez-Zübeyr rivâyetinde geçmiştir.

Tirmizî, kendisinin naklettiği Ebû Humeyd hadisini rivâyet ettikten sonra hasen-sahih şeklinde bir değerlendirme yapmıştır.¹⁴⁸ Nevevî de isnadının sahih olduğunu ifade etmiştir.¹⁴⁹

b- Metin Tahlili

Tirmizî'nin rivâyet ettiği hadis metninde konuyla ilgili olarak:

واشار باصبعه يعني السبابة (Hz. Peygamber tahiyatta) şahadet parmağıyla işaret etmiştir" ifadesine yer verilmiştir.¹⁵⁰

¹⁴⁴ Ebû Humed'in bu rivâyetinde Ebû Useyd, Sehl b. Sa'd ve Muhammed b. Mesleme'nin de aralarında bulunduğu bir gurup sahabînin hazır bulunduğu ve Hz. Peygamber'in namaz kılış şeklini konuştukları anlaşılmaktadır. Bkz.: Tirmizî, *Sünen, Salat*, 103, h.no:293.

¹⁴⁵ Hüseyinî, *Tezkira*, II, 811, trc.no: 3141. Ayrıca bkz.: Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, XIV, 212-4, trc.no: 3122; İbn Hacer, *Takribu't-Tehzîb*, I, 472, trc.no: 3181.

¹⁴⁶ Hüseyinî, *Tezkira*, III, 1363-4, trc.no: 5457. Ayrıca bkz.: Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, XXIII, 317-22, trc.no: 4775; İbn Hacer, *Takribu't-Tehzîb*, II, 16, trc.no: 5460.

¹⁴⁷ Hüseyinî, *Tezkira*, II, 1070, trc.no: 4209. Ayrıca bkz.: Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, XVIII, 364, trc.no: 3545; İbn Hacer, *Takribu't-Tehzîb*, I, 617, trc.no: 4213.

¹⁴⁸ Tirmizî, *Sünen, Salat*, 103, h.no:293.

¹⁴⁹ Nevevî, *el-Mecmu' Şerhu'l-Mühezzeb*, III, 433. Nevevî, Ebû Humeyd hadisini Ebû Dâvud ve diğerlerine nispet etmiştir. Ancak Ebû Humeyd hadisi Ebû Dâvud'da değil Tirmizî'de yer almıştır.

¹⁵⁰ Tirmizî, *Sünen, Salat*, 103, h.no:293.

Yukarıda çeşitli hadis imamlarının kitaplarında yer alan konuyla ilgili sekiz farklı sahabîden nakledilen hadislerin isnadı ve ilgili hadis metinleri verilmiştir. Bu sekiz rivâyetten Hufâf b. Îmâ'ya ait rivâyet hariç diğerlerinin isnadının çoğunluğu sahih, bir kısmının ise hasen olduğu değerlendirilmiştir. Hufâf'a ait rivâyet de meçhul bir râvînin bulunmasından dolayı zayıf sayılmıştır.

Tahiyyatta parmakla işaret konusunu inceleyen Aliyyu'l-Kârî (ö.1014/1606), Mâlik ve Şafiî'nin görüşlerine yer vermekle birlikte ağırlıklı olarak Hanefilerin görüşlerini yansıttığı *Tezyînu'l-İbare li Tahsîni'l-İşare* isminde bir risale yazmıştır. O, bu risalesinde konuyla ilgili bazı rivâyet ve hadislere işaret ettikten sonra çok sayıda haber ve âsârın bulunduğunu ve bunlarla amel etmenin daha uygun olduğunu zikretmiştir. Bu konuda Hz. Peygamber'den nakledilen haberlerin sahih isnadla geldiğini hatta neredeyse mütevatir derecesine ulaştığını ifade etmiştir. Delili bırakıp başka yolları seçmek, cehalet veya inat yahut da kibir gibi sebeplerden kaynaklandığını belirtmiştir.¹⁵¹

Tahiyyatta parmakla işaret etme konusuna özet bir şekilde temas eden Kettanî (ö.1345/1927), bu konudaki hadisleri nakleden sahabe sayısının yirmi altıya ulaştığını ifade etmiştir. Yukarıda rivâyetlerini verdiğimiz sekiz sahabîye ilaveten Muâz b. Cebel, Câbir b. Semure, Şihâb b. el-Mecnûn el-Ceremî, Enes b. Mâlik, Ukbe b. Âmir, Abdurrahman b. Ebzî, Esmâ b. Harise ve Hz. Aişe gibi isimleri de saymıştır. Fakat bu ilaveyle isimleri sayılan sahabîlerin toplamı on altıya ulaşır. Yirmi altı sahabî ismine ulaşabilmek için daha on kişiye ihtiyaç duyulur. Onu da şu şekilde izah etmiştir: Sahabeden Ebû Humeyd, aralarında Ebû Üseyd, Sehl b. Sa'd, Muhammed b. Mesleme ve Ebû Katade'nin bulunduğu on kişilik bir sahabî gurubuna konuyla ilgili rivâyeti nakletmiştir. Böylece bu konuda rivâyet eden sababîlerin sayısı yirmi altıya ulaşmıştır. Ayrıca Muhammed Resul el-Hüseynî el-Berzencî'nin konuyla ilgili *el-İğâratu'l-Misbaha alâ Mânî' i'l-İşare bi'l-Müsebbiha* adlı bir kitabını referans göstererek ondan şu nakilde bulunmuştur: (yukarıda) geçen rivâyetlerin siyakından çıkarılan sonuca göre, hadisler manevî mütevatir mertebesine ulaşmıştır. Çünkü 25 veya 26 sahabî tarafından değişik tarikle nakledilmiştir. Hepsisi de delil olarak kullanılan bu tarikler çoğunlukla sahih lizatîhi veya ligayrihi, diğerleri ise hasendir.¹⁵²

¹⁵¹ Aliyyu'l-Kârî, *Tezyînu'l-İbare li Tahsîni'l-İşare*, yazma (Ümmü'l-Kurâ Üni. Ktp, nr.: 10777), s.9-10

¹⁵² Kettanî, *Nazmu'l-Mütenasir mine'l-Hadisi'l-Mütevatir*, Beyrut, 1403/1983, s.106-107.

Ancak sayılarının yirmi altıya ulaştığı belirtilen sahabîlerden bir kısmının bu konudaki rivâyetine rastlanamamıştır. Hadis kaynaklarında isim ve rivâyetlerine ulaşılan sahabîlere ise yukarıda yer verilmiştir.

II- Rivâyetlerdeki İşaret Şekilleri

Tahiyyatta sağ şahadet parmağıyla işaret etme konusundaki rivâyetleri meşhur hadis kaynaklarında nakledildiği şekliyle aktarmaya çalıştık. Bu rivâyetlerin hepsini bir araya getirdiğimizde işaretin yapıma biçiminde daha çok şu üç şekil karşımıza çıkmaktadır:

Birincisi (tahlik) halka şeklinde işaret edilmesidir. Bunun yapılış şekli şöyledir: Küçük parmakla yanındaki tamamen yumulur, başparmakla orta parmağın uçları birbirine değdirilerek halka şekline getirilir, şahadet parmağıyla da işaret edilir. Yapılan bu işarete et-tahlik (التحليق) denilmektedir.

İkincisi parmakları yummak suretiyle işaret edilmesidir. Şahadet parmağı dışındaki diğer dört parmak yumruk haline getirilir ve şahadet parmağıyla işaret edilir. Bu işaret etme şekline el-akd (العقد) denilmektedir.

Üçüncüsü parmakların yumulmaksızın açık bir şekilde durmasıdır. Bu haldeyken şahadet parmağıyla işaret edilir. Bu üçüncü şekilde sağ ve sol her iki el de aynı durumdadır. Fark sadece sağ elin şahadet parmağıyla işaret edilmesidir.

Tahiyyatta parmakla yapılan bu işaret şekillerini daha da artırmak mümkündür.¹⁵³ Ancak en yaygın olanı üç şekilde tezahür etmektedir.

Tahiyyatta işaret etme şekillerinin rivâyetlerde muhtelif oluşu, genel itibarıyla iki sebepten kaynaklanmaktadır. Bunlardan birincisi, Hz. Peygamber'in, işareti farklı zamanlarda farklı şekilde yapmış olmasıdır.¹⁵⁴ İkincisi ve bize göre daha da önemlisi ise, her bir sahabînin görme, algılama, kavrama gibi hususlarda birbirinden farklı oluşlarıdır. Yani bir sahabînin gördüğü biçimde diğer bir sahabî görememiş, birinin anladığı şekli, bir başkası değişik biçimde anlamış olabilir. Tahiyyatta parmakla işaret etmenin üç şekilde tezahür etmesi hususunda da birinci sebep göz

¹⁵³ Mesela Şevkânî (ö.1250/1834) bu şekillerin sayısını beşe kadar çıkarmaktadır. Bkz.: *Neylu'l-Evtâr Şerhu Münteka'l-Ahbar*, Beyrut, 1403/1983, II, 318

¹⁵⁴ Şirbînî (ö.977/1570), *Muğni'l-Muhtâc ila Marifeti Meanî Elfazî'l-Muhtac*, Beyrut, 1415/1994, I, 379; Zafer Ahmed el-Osmanî et-Tehânevî (ö.1394h), *Î'lâu's-Sünen*, Karaçi, ts., III, 85.

ardı edilmemekle birlikte, akıl ikinci sebebe daha çok temayül etmektedir.

Rivâyetlerden elde edilen işaret şeklinin tek bir şekil değil de üç farklı şekilde yapılabilmesi meselenin olumlu bir yönünü yansıtmaktadır. Dolayısıyla insanlar için bir genişlik söz konusudur. İsteyen bu üç şekilden birini tercih etmek suretiyle Hz. Peygamber'in yapmış olduğu bir sünneti yerine getirmiş olmaktadır.

III- Fikhî Mezheplerin Yaklaşımı

Tahiyyata oturan kişinin, oturuş şeklinde fikhî mezheplerin müstereken kabul ettikleri hususlar olduğu gibi her mezhebin kendine göre farklı görüşleri de mevcuttur. Bu hususta mezheplerin ittifakla kabul ettikleri oturuş biçimindeki ellerin durumu şu şekildedir: Namaz kılan kişi, tahiyyata oturduğunda sağ elini sağ uyluğunun, sol elini de sol uyluğunun üzerine koyar. Bu sırada parmaklarının arasını bitişirmeden bir miktar açık tutar. Tahiyyata başlangıçtan itibaren sağ elinin şahadet parmağı hariç diğer parmaklarını yumması meselesi her mezhep tarafından kabul edilmemiştir. İbn Abdilber (ö.463/1070), bu şekilde yapmanın sünnet olduğunu ve alimler arasında herhangi bir ihtilaf bulunmadığını belirtmiş¹⁵⁵ olsa da fikhî mezheplerin farklı yaklaşımları söz konusudur. Hatta aynı mezhepte olmalarına rağmen değişik görüşlere sahip fakihler de mevcuttur. Fakihlerin, bu konuda varid olan farklı hadis metinlerine bakarak istinbatta bulunmaları görüşlerine de yansımıştır. Fikhî Mezheplerin yaklaşımı başlığı altında Mâlikî, Hanbelî ve Şafiî gibi mezheplerin bu konudaki görüşlerine genel olarak temas ettikten sonra Hanefî mezhebine ait fikhî mülahazalara yer verilecektir. Hanefî mezhebinin görüşlerinin en sona bırakılması, diğer mezheplere göre biraz daha ayrıntı ve farklılıkların bulunması dolayısıyladır. Şimdi sırasıyla söz konusu mezheplerin görüşlerinin ne olduğuna bakalım.

Mâlikîlere göre, teşehhüdün şekli şöyledir: Sağ el sağ uyluğun üzerine, sol el sol uyluğun üzerine konur. Sağ elin üç parmağı (orta, yüzük ve küçük parmak) yumulur, başparmak üç parmağa bitiştirilir ve şahadet parmağıyla işaret edilir. Teşehhüdün başından sonuna kadar şahadet parmağı sağa sola olmak üzere sürekli hareket ettirilir. Bunu yaparken

¹⁵⁵ İbn Abdilber, *el-İstizkar*, (Thk. Abulmu'fi Emin Kal'acı), 1413/1993, Dımaşk/Beyrut, IV, 261-2.

elin sol tarafı yukarı getirilir. Mâlikîlerin bu konudaki dayandıkları delil, teşehhüdün nasıl yapılacağını anlatan Vâil b. Hucr'un rivâyetinde geçen *فرايته يحركها يدعو بها* "parmağını hareket ettirerek dua ettiğini gördüm"¹⁵⁶ ifadesidir.¹⁵⁷ Beyhakî, bu rivâyette geçen hareket ettirmeden maksadın şahadet parmağının hareketiyle yapılan işaret olduğunu, yoksa sürekli hareket ettirmek olmadığını söylemiştir. Ayrıca Ahmed, Ebû Dâvud, Nesâî ve İbn Hibbân gibi birçok hadis imamının İbn Zübeyr'den naklettiği: *كان يشير بالسبابة ولا يحركها*: "şahadet parmağıyla işaret yapıyor, hareket ettirmiyordu" rivâyetiyle çeliştiğini ifade etmiştir.¹⁵⁸

Hanbelîlere göre, sol el sol uyluğun üzerine parmaklar birleştirilerek parmak uçları da kibleye gelecek şekilde konur. Sağ el sağ uyluğun üzerine konur, küçük parmak ile yüzük parmağı yumulur, başparmak ile orta parmak halka yapılır ve şahadet parmağıyla işaret yapılır. Bu konuda Hanbelîler Vâil b. Hucr ve İbn Ömer'den nakledilen hadisleri delil olarak almışlardır. İşaret, kelime-i şahadette Allah'ın zikredilmesi esnasında yapılır, ancak sürekli hareket ettirilmez.¹⁵⁹

Şafîlilere göre ise, sağ el sol uyluğun üzerine, sol el sol uyluğun üzerine parmakların arasını açmadan, parmak uçları dizlerin hizasına gelecek şekilde konulur. Bu durumda parmaklar hafifçe aralanır diyenler de vardır.

Kelime-i şahadetteki *الله* lafzına gelince sağ elin şahadet parmağı hariç diğer parmaklar yumulur, şahadet parmağı kaldırılarak işaret edilir ve teşehhüdün sonuna kadar bu durum korunur. Şafîlilerde başparmakla orta parmağın uçları birleştirilerek halka yapılabileceği görüşü de beğenilmiştir. Yapılan bu işaret tek harekette yapılır, daha başka hareket söz konusu değildir. Şafîliler, görüşlerini konuyla ilgili birçok sahabîden nakledilen hadislere dayandırmışlardır.¹⁶⁰

Hanefîlere göre, teşehhüdde sağ el sağ uyluğun, sol el de sol uyluğun üzerine konulur. Parmaklar hafif şekilde aralanır ve parmak uçları

¹⁵⁶ Nesâî, *Sünen*, Sehv, h.no: 1266.

¹⁵⁷ Vehbe ez-Zuhaylî, *Fıkhü'l-İslamî ve Edilletuh*, Dımaşk, 1409/1989, I, 716-717.

¹⁵⁸ Şevkânî, *Neylu'l-Evtâr*, II, 318. Ayrıca bkz.: el-Bâcî (ö.494), *el-Müntekâ Şerhu Muvatta Malik*, Beyrut, 1420/1999, II, 69-70; ed-Derdîr (ö.1021/1786), *eş-Şerhu's-Sagîr ala Akrabi'l-Mesalik İla Mezhebi'l-İmam Malik*, (Thk.: Mustafa Kemal Vasfî), Kahire, ty., I, 330-331.

¹⁵⁹ İbn Kudame (ö.620), *el-Muğni*, Riyad, 1401/1981, I, 534; Vehbe ez-Zuhaylî, *Fıkhü'l-İslamî ve Edilletuh*, I, 717.

¹⁶⁰ Şîrbînî, *Muğni'l-Muhtâc*, I, 378-379; Bâcurî, *Haşiyetu'l-Bâcurî ala İbn Kâsım*, İstanbul, ty., I, 171-172; Vehbe ez-Zuhaylî, *Fıkhü'l-İslamî ve Edilletuh*, I, 717-718.

dizin hizasına gelecek şekilde yerleştirilir. Ellerin dizleri avuçlamak şeklinde üzerine konulması görüşü kabul görmemiştir.¹⁶¹ Tayiyyatta parmakla işaret konusunda ise, Hanefîlerin genel olarak iki görüşü mevcuttur. Bunlardan birincisi tahiyatta parmakla işaret etmenin sünnet¹⁶² veya müstehap olduğunu söyleyenler ki bu çoğunluğun görüşüdür. Bu görüşü tercih edenlere göre, tahiyat duasının sonundaki kelime-i şahadeti okumaya sıra gelince, küçük ve yüzük parmağı yumulur, başparmakla orta parmak halka yapılır ve nefiyde yani لا اله الا الله derken şahadet parmağı kaldırılır, ispatta yani لا اله الا الله derken bu parmak indirilir. Müteahhirun alimlerinin itimad ettiği görüşün bu olduğu ve Ebû Hanife, Ebû Yûsuf ve İmam Muhammed'den sahih rivâyetle nakledildiği belirtilmiştir.¹⁶³ İmam Muhammed'in (ö.189/805) *Muvatta* rivâyetinde Hz. Peygamber'in tahiyattaki oturuş şekli ve parmağıyla yaptığı işareti konu alan İbn Ömer hadisini naklettikten sonra söylediği şu söz İbn Abidin'i teyit etmektedir: Biz Resulullah'ın (s.a.v) yaptığını esas alarak amel ederiz. Bu aynı zamanda Ebû Hanife'nin (ö.150/767) görüşüdür.¹⁶⁴ Leknevî (ö.1304/1886) de İbn Hümam'ın (ö.861/1457) *Fethu'l-Kadîr* ve Şumunnî'nin (ö.872/1468) *Şerhu'n-Nukâye* adlı eserlerini referans göstererek Ebû Yûsuf'un (ö.182/798) *Emâlî*'de İmam Muhammed'in söylediklerinin aynısını belirttiğini ifade etmiştir.¹⁶⁵ Böylece hem Ebû Hanife hem Ebû Yûsuf hem de İmam Muhammed tahiyatta parmakla işaret etmenin sün-

¹⁶¹ Tahavî (ö.321/933), Müslim'in rivâyetinde de geçtiği gibi (Mesâcid, 112, 114, 115) ellerin dizlerin üzerinde olmasının uygun olacağı görüşünü benimsemiştir. *İ'lâu's-Sünen*'in müellifi Zafer Ahmed el-Ösmanî et-Tehânevî (ö.1394/1974) ise tahiyatta ellerin uyluklar üzerinde ve dizlerden uzak olmasının daha uygun olacağını ifade etmiştir. Buradaki ihtilaf, hadis metinlerinin bazılarında نخذ (uyluk) bazılarında ise ركة (diz) kelimesinin geçmesinden kaynaklanmaktadır. Tehanavî, ellerin dizlere konulması durumunda yere doğru yöneleceğinden kibleye doğru yönelmeyeceğini söylemiştir. Bu bakımdan Tahavî'nin görüşüne katılmadığı anlaşılmaktadır. (Tehanavî, *İ'lâu's-Sünen*, Karaçi, ty., III, 88) Halbuki, ruku ve secdede de aynı durum söz konusudur. Bu durumlarda Tahavî'ye yapılan itirazın haksız olduğu açığa çıkmaktadır. Kaldı ki, böylesi durumlarda kibleden ayrılmak da söz konusu değildir.

¹⁶² Kemaleddin b. Hümam, *Fethu'l-Kadîr*, Mısır, 1389/1970, I, 313

¹⁶³ Muhammed Emin İbn Abidin, *Haşiyetu Reddî'l-Muhtar*, İstanbul, 1984, I, 509; *Mecmûatu Resail İbn Abidin*, "Raf'u't-Tereddüd fî Akdi Esabi' inde't-Teşehhüd" I, 121. Ayrıca bkz.: Vehbe ez-Zuhaylî, *Fikhu'l-İslamî ve Edilletuh*, I, 716.

¹⁶⁴ Muhammed b. el-Hasen eş-Şeybanî, *Muvatta' el-İmam Mâlik Rivâyetu Muhammed b. el-Hasen eş-Şeybânî*, (Thk. Abdulvahhab Abdullatîf), Beyrut, ts., s.67, hno:143-144

¹⁶⁵ Leknevî, *et-Ta'liku'l-Mümeccid alâ Muvatta' Muhammed*, (Thk. Takiyuddîn en-Nedvî), 1412/1991, Bombay, I, 464.

net/müstehaplığı hususunda aynı görüşü paylaştıkları anlaşılmaktadır. Bu görüşü savunanlar, Hz. Peygamber ve sahabesinin tahiyyatta parmakla işaret ettiğini belirten rivayetleri kendilerine dayanak olarak almışlardır.

İkincisi ise, parmakla işaret etmenin mekruh veya haram olduğunu belirtenlerin görüşüdür. İbn Abidin (ö.1252/1836) bu ikinci görüşün fetva vermeye ehil Hanefî âlimlerinden *Munyetu'l-müftî, el-Hulasa, el-Fetava'l-kübrâ ve Bezzaziyye*¹⁶⁶ gibi kitapların müelliflerine ait olduğunu ifade etmiştir.¹⁶⁷ Leknevî de İbn Abidin'in verdiği isimlere *el-Attabiyye, el-Gıyasiyye, el-Velvaliciyye*¹⁶⁸, *Umdetu'l-müftî, el-Zahiriyye* gibi kitaplarının müelliflerini de ilave ederek bunlara göre muhtar olan görüşün işaret etmemek olduğunu belirtmiştir.¹⁶⁹ İbnu'l-Hümmam'a göre, tahiyyatta parmakla işaret sünnettir; sünnet olmadığını söyleyenlerin görüşü hem rivâyet hem de dirayete aykırıdır.¹⁷⁰ Bu konuda Ebû Hanife, Ebû Yûsuf ve İmam Muhammed'e ait görüşlerin '*Zahiru'r-rivâye*' de geçmemesi, ikinci görüşün temel dayanağı olmuştur. Buna itiraz eden Leknevî şunları kaydetmiştir: Halbuki üç imamdan da işaret etmeyi tavsiye eden görüşler mevcuttur. Çünkü bu konuda bir hayli hadis nakledilmiştir. Bu konuda işareti kabul etmeyenlerin görüşlerine itibar edilmemesi ve sakınılması gerekir. Ayrıca bunların görüşleri Hz. Peygamber ve sahabesinden sabit olan hadislere muhaliftir. Üç imamın görüşüne de aykırıdır. Bir taraftan imamlarımızın işareti reddeden görüşleri, diğer taraftan da Hz. Peygamber ve sahabesinden işaretin sabit olduğu yönde haberler gelse, hak ve doğru olan elbette Hz. Peygamber ve sahabesinin yaptıklarıyla amel etmektir. Kaldı ki imamlarımız işaret etme görüşünü savunmuşlardır.¹⁷¹

¹⁶⁶ Muhammed b. Muhammed el-Kerderî el-Bezzaziyye'nin (ö.827/1424) *el-Fetavâ'l-Bezzaziyye* adlı kitabı Nizam'ın *el-Fetevâ'l-Hindiyeye* adlı kitabın (Beyrut, ts) IV, V ve VI. ciltlerin hamîşi olarak yayınlanmıştır. Bezzaziyye'ye ait söz konusu fetva için bkz.: *el-Fetevâ'l-Hindiyeye Hamîşi*, IV, 26.

¹⁶⁷ İbn Abidin, "*Raf'u't-tereddüd fi akdi esâsi' inde't-teşehhüd*", *Mecmuatu Resâli İbn Abidin*, yy, ts, V. Risale, s. 124, 125.

¹⁶⁸ Ebû'l-Feth Zahiruddin Abdurreşid b. Ebî Hanife b. Abdurrezzak Hanefî Velvalicî'ye (ö.540/1146) ait olan *el-Fetava'l-Velvaliciyye* adlı kitabın elimizdeki mevcut baskısından (Thk.: Mikdad b. Musa, Beyrut, 1424/2004) ilgili bölümleri incelenmiş, ancak söz konusu fetvaya rastlanamamıştır. Muhtemeldir ki, Leknevî bizdekinden farklı bir nüshadan istifade etmiştir.

¹⁶⁹ Leknevî, *et-Ta'liku'l-Mümeccid alâ Muvatta' Muhammed*, I, 464.

¹⁷⁰ Kemaleddin b. el-Hümmam, *Fethu'l-Kadîr*, Mısır, 1389/1970, I, 313.

¹⁷¹ Leknevî (1304/1886); *et-Ta'liku'l-Mümeccid alâ Muvatta' Muhammed*, I, 464-465.

Hanefilerden bazıları fetvada daha da ileri giderek tahiyatta parmakla işaret etmenin haram olduğu görüşünü açıkça ifade etmiştir. Lütfullah en-Neseî el-Keydanî (ö.750/1349) de bunlardan birisidir. Yazdığı *Şurûtu's-Salat* adlı risalesinin beşinci başlığı altında on dört hususun namazda yapılması haram olduğunu belirtmiş, bunları sayarken de:

والإشارة بالسبابة كاهل الحديث “ Hadisçilerin yaptığı gibi şahadet parmağıyla işaret etmek” şeklinde bir ifade kullanmıştır.¹⁷² Keydanî, bu ifadeyle işaret etmenin mekruh değil haram olduğunu açıkça ortaya koymuştur. Onun mekruh anlamında haram demiş olma ihtimali de söz konusu değildir. Zira bir sonraki başlık altında namazın mekruhlarını sıralamıştır. O, bu görüşünü destekleyen herhangi bir delil ve dayanaktan da bahsetmemiştir.

Burada şu hususun altını çizmekte fayda mülâhaza ediyoruz. Dini meseleler hakkında hüküm verilirken çok kuvvetli ve sağlam delillere dayanmak gerekmektedir. Hele bir şeyin haram olduğu ifade edilirse, o zaman Kitap veya sünnetten dayanacak delillere ihtiyaç duyulur. Dolayısıyla delil ve dayanaktan yoksun ortaya atılan görüşlere itibar edilmediği gibi sadece söyleyeni bağlamaktan öteye de gidemez.

Tahiyatta parmakla işaret etme konusunda bazı Hanefî alimleri, parmakları yummadan, yalnız şahadet parmağını kaldırmak suretiyle işaret yapılması görüşünü savunmuşlarsa da onların bu görüşüne itibar edilmemiştir.¹⁷³

Hanefîliğin yaygın olduğu bazı ülkelerdeki Müslümanların bir kısmı, tahiyatta parmakla işaret etmenin caiz olmadığı fetvasını tercih etmektedirler. İbn Abidin, işaret etmeyi terk eden bölgeler arasında Maveraunnehir, Horasan, Irak, Rum (Anadolu) ve Hindistan gibi yerleri saymaktadır. Burada şu hususa dikkat çekmek istiyoruz: Alimler fetva verirken meselelere çok boyutlu bakmalı ve titizlikle, taassuptan uzak bir

¹⁷² Keydanî, *Şurûtu's-Salat*, yazma (Universitätsbibliothek Leipzig, inventernummer: Ms.or. 347a), varak 4.

¹⁷³ İbn Abidin, *Haşiyetu Reddî'l-Muhtar*, I, 509.

İbn Abidin'in *Haşiyetu Reddî'l-Muhtar* adlı kitabı ile *Raf'u't-Tereddüd* adlı risalesinde geçen ifadelerine bakılırsa Hanefî mezhebinde tahiyatta parmakla işaret edilmemesi şu kitaplarda savunulmuştur: el-Velvaliciyye, et-Tecnis, Umdetu'l-Muftî ve diğer fetva kitapları.

Tahiyatta parmakla işaret etmenin sünnet/ müstehap olduğunu savunanlar ise şunlardan oluşmaktadır: İbn Hüمام, el-Halebî, el-Behensî, el-Bâkânî, Şeyhu'l-İslam, Dururu'l-Bihar, Şerhu Gururî'l-Ezkar, Şurunbulalî ve Burhan.

şekilde fetva vermeye özen göstermelidir. Verilen fetvaların nelere yol açabileceğini, insanlara ne kadar olumlu veya olumsuz etki edeceğini hesaba katmak gerekmektedir. Tahiyyatta parmakla işaret etme konusunda mevcut delillere ve Hanefi mezhebinin mutlak müctehitleri Ebû Hanife, Ebû Yûsuf, İmam Muhammed ile büyük çoğunluğu teşkil eden alimlerin sünnet veya müstehab olduğunu belirtmelerine rağmen mekruh hatta daha da ileri giderek haram olduğunu savunan bazı fetva sahibi alimlerin sözlerini ölçü olarak kabul edenler inanılması zor sonuçlara vesile olmuşlardır.

Mesela Afganistan'da tahiyyat esnasında şahadet parmağını kaldırıp işaret edenlerin parmakları bazı mutaassıp kişiler tarafından kırılmıştır. Parmağı kıranların dayandıkları delil, bazı Hanefi alimlerinin işaret etmenin mekruh veya haram şeklindeki fetvalarıdır. Şu anda hayatta olmayan bazı İslam bilginleri bu duruma şahit olmuşlardır. Şahit olanların bir kısmı da halen canlı şahit olarak anlatmaktadırlar.

Günümüz Türkiye'sinde halkın özellikle de Hanefi mezhebine mensup olanların büyük bir çoğunluğu tahiyyatta parmakla işaret etmediği gözlenmektedir. Parmakla işaret edenlere de herhangi bir fiilî müdahale yapıldığına dair herhangi bir bilgiye de ulaşılmış değildir. Bu durumda Müslümanların bir kısmının tahiyyatta işaret etmemelerinin bazı sebepleri olabilir. İnsanların bu hususta kapsamlı bir bilgiye sahip olamamaları, ilk akla gelen sebepler arasında yer almaktadır. Diğer bir sebep de, insanların mekruh veya haram fetvalarının etkisinde kalmaları ihtimalidir. Bunların dışında kayda değer bir başka sebep ise şu olabilir: Bazı alimlerin sünnet olduğunu kabul etmekle birlikte, insanların, bu sünneti gereği gibi yapamacağı gerekçesiyle tahiyyatta parmakla işaretin terk edilmesini uygun¹⁷⁴ görmeleridir.

Dört fıkıh mezhebinin konuya ait görüşleri genel hatlarıyla yukarıda belirtilmiştir. Tahiyyatta parmakla işaret etme hususu, söz konusu bu mezhepler tarafından genel kabul görmüştür. Ancak işaretin şekli, biçimi ve zamanı hususunda farklı görüşler serdetmişlerdir. Mezheplerin tahiyyatta parmakla işaret etmeyi genellikle kabul etmelerinde en büyük etken konuyla ilgili rivâyetlerdir. İşaretin şekli ve zamanında ihtilaf edilmesi ve farklı görüşler ortaya konulmasının nedeni ise icthad farklılıklarıdır. Yani rivâyetlerde işaretin, tahiyyatın hangi merhalesinde ve ne

¹⁷⁴ Ömer Nasuhi Bilmen, *Büyük İslam İlmihali*, Ankara, 1992, s. 139.

şekilde yapılacağı tayin edilmemiş, tek bir husus ve şekle bağlanmamıştır. Bu hususlar hakkındaki görüşler, ictihatla ortaya konmuş olması sebebiyle farklı fetvalar ortaya çıkmıştır.

Fıkıhî mezheplerin görüşlerini verdikten sonra Elbânî'nin bu konuyla ilgili olarak vermiş olduğu ve İslam dünyasında yoğun tartışmalara neden olan fetvasından da bahsetmek gerekmektedir. Zira Elbânî, özellikle Arap dünyasında fetvalarına itibar edilen birisidir. Ayrıca hadis ve fıkıh alanında birçok eseri bulunmaktadır. Bu yüzden onun bu konudaki görüş ve yaklaşımına temas etmekte fayda mülâhaza etmekteyiz.

Elbânî, tahiyatta şahadet parmağıyla işaret etmenin sünnet olduğunu ifade ettikten sonra parmağın selam verinceye kadar sürekli hareket ettirmek gerektiğini ileri sürmüştür. Bir defa işaret ettikten sonra işaret etmeyi bırakmak veya nefiy (لا الله) ve ispat (الله) gibi kelimeler söylendiğinde işarette bulunmak suretiyle kayıt ve şarta bağlamanın sünnette yeri olmayan davranış biçimleri olduğunu savunmuştur. Hatta Vail b. Hucr'un hadisine istinaden işareti tahdit edici görüşlerin sünnete aykırılık teşkil ettiğini iddia etmiştir.¹⁷⁵ Elbânî, kendisinden önceki fıkıhî mülâhaza ve görüşlere katılmamış, sadece Hanbelîlerin görüşünün kısmen doğru olduğunu kabul etmiştir.¹⁷⁶ Elbânî'nin bu konudaki görüşleri kendisine mahsus ve önceki alimlerin söylemediği ictihadî farklı bir görüş olarak görmek mümkündür. Halbuki hadis ilmiyle meşgul olan kişi rivâyet ve hadisler üzerinde düşünür, ictihadda bulunur ve istinbat ederek hüküm veya sonuç elde eder. Elde ettiği sonuçları diğer insanlarla yazarak veya şifahi olarak paylaşır. Bu durum, olması gereken ve gayet normal ve tabii bir davranış biçimidir. Fakat kendisini sünnet taraftarı, farklı düşünenleri de sünnet muhalifi göstererek rencide etmek, ilim ahlakına uyan bir davranış biçimi değildir. Tahiyatta parmakla işaretin selama kadar sürmesi gerektiğini savunan Elbânî'nin görüşünün ne kadar isabetli olduğu, ancak konuyla ilgili rivâyetlerin hepsi birlikte düşünüldüğünde anlaşılır.

Bu durumu açığa kavuşturmak için konuyla ilgili rivâyetlere genel bir bakış yeterli olacaktır. Rivâyetlerin hemen hepsinde اشارة بالسبابة "parmağıyla işaret etti" veya benzeri ifadeler yer almaktadır. Hatta Elbânî'nin

¹⁷⁵ Elbânî, *Sıfatu Salati'n-Nebî mine't-Tekbîr ile't-Teslim Keenneke Terahu*, Riyad, 1996, s. 158-9, *Temamu'l-Minne fi't-Ta'liki ala Fıkıh's-Sünne*, Riyad, 1417, s. 221-3.

¹⁷⁶ Elbânî, *Temamu'l-Minne*, 223.

dayanak olarak gösterdiği Vâil hadisinin biri hariç diğer varyantlarında bile söz konusu ifade geçmektedir. Bu konuda sadece Nesâî'nin bir rivâyetinde Vâil b. Hucr'dan nakladilen بحرك "hareket ettirir" ibaresi mevcuttur.¹⁷⁷ Sadece بحرك kelimesinden hareketle iddialı bir sonuç elde etmek ve diğer görüşleri sünnet muhalifi ilan etmek ilmî davranışa yakışan bir durum değildir. Öte yandan Hz. Peygamber'den nakledilen rivâyetlerde tek tip bir şekil olmadığı anlaşılmaktadır. Ayrıca Hz. Peygamber'in tahiyyatta parmağını sürekli hareket ettirdiğine dair kati bir delil olmadığı da görülür. Bu konudaki bütün rivâyetlerin ortak yönü, Hz. Peygamber'in tahiyyatta parmağıyla işaret ettiği hususudur. Bunun dışındaki işareti yapma zamanı ve şekli gibi hususlarda mutlak bir ittifak söz konusu değildir. Dolayısıyla Elbânî'nin görüşünü yüzde yüz destekleyecek kati bir delil bulunmamaktadır. Ancak onun tercihi, yaptığı inceleme ve ictihad sonucunda bu yönde olmuştur. Bu konudaki tercihinin saygı duyulur, fakat tek doğru olarak gündeme taşımak, ilmi olmadığı gibi kabul edilebilir bir davranış biçimi de değildir.

Elbânî'nin tahiyyattaki parmak işaretinin selam verinceye kadar devam ettirilmesi gerektiği hususundaki görüşünün genel ve özet bir şekilde kritiğini yapmaya çalıştık. Biz onun sadece bir konuyla ilgili görüş ve yaklaşımlarına temas ettik. Ancak Elbânî'nin yazdığı kitaplardan daha birçok görüş ve düşüncelerinin kritiğinin yapılmasının gerekli olduğu düşüncesini taşımaktayız. Bunun için de müstakil başka çalışmalara ihtiyaç duyulmaktadır.

IV- Kadınların Durumu

Genel dini hükümler, sadece erkeklere veya sadece kadınlara mahsus durumlar hariç, hem erkekler hem de kadınlar için geçerlidir. Bu konuda rivâyet edilen hadislerle bakıldığında erkek kadın ayrımı yapılmadığı müşahede edilir. Hatta Hz. Aişe'den (ö.58/678) gelen bir rivâyete göre, Hz. Aişe, tahiyyatta parmağını kaldırarak işaret etmiştir.¹⁷⁸ Öyleyse kadınların da erkekler gibi tahiyyatta parmaklarını işaret etmelerini sünnet/ müstehap olarak görmekte bir sakınca yoktur.

Hadis kaynakları, kadınların işareti hususunda bize çok az bilgi vermektedir. Bu yüzden de Hz. Peygamber'in kadınlara özgü tahiyyatta

¹⁷⁷ Nesâî, *Sünen*, Sehv, h.no: 1266.

¹⁷⁸ Tahavî, *Şerhu Meani'l-Âsâr*, Beyrut, 1399/1979, I, 262.

şahadet parmaklarıyla işaret edeceklerini belirten herhangi bir emir ve tavsiyesine rastlanmamaktadır. Dolayısıyla işaret hususunda erkekler ne kadar sorumlu ise kadınlar da o kadar sorumludurlar.

Buraya kadar konuyla ilgili rivâyetler tahlil edildi, fikhî tartışmalara yer verildi ve kadınlarla ilgisine değinildi. Bundan sonra da konunun hikmet ve fayda boyutuna kısaca temas ederek ulaşılan sonucu paylaşmak yerinde olacaktır.

V- Parmakla İşaretin Hikmet ve Faydaları

Namazın vakitleri, rekâtları, kılış şekli ve diğer hususları teabbudî olarak görülmesinden dolayı bu hususlar hakkında sebep ve hikmetler pek araştırma konusu olmamıştır. Tahiyatta parmakla işaret etmek hususu, namazdaki tayiyyat bölümünün bir şekli olduğuna göre bunun da teabbudî olarak görülmesi gayet tabiidir. Bununla beraber bu işaretin yapılmasında çeşitli hikmet ve faydaların aranması da mümkündür. Bu hikmetlerden bazılarını şu şekilde sıralayabiliriz:

- a) Tevhid ve ihlasa işaret etmesi¹⁷⁹
- b) Allah'a huşu içinde yalvarmak ve boyun eğmek
- c) Şeytana kamçı vurmak, yani Şeytanın işareti yapan kişiden uzak durması¹⁸⁰
- d) Zihnin namaza ve okunan dualara yoğunlaşmasını sağlaması
- e) Fayda ve hikmetin daha fazla olmasını sağlamak bakımından işaret esnasında bu işaret hareketine ve parmağa bakılması tavsiye edilmiştir.¹⁸¹

Namazın tahiyat kısmında parmakla işaret etme hususunda daha başka fayda ve hikmetler de sayılabilir. Ancak bu sayılanlar parmakla işaret etmenin önemini vurgulamak için yeterlidir. Dolayısıyla namaz kılan kişilere, rivâyetlerden elde edilen şekillerden herhangi birini tercih etmek suretiyle tahiyat esnasında parmağıyla işaret etmesi tavsiye edilir.

¹⁷⁹ Tevhide işaret etmesi için sadece tek parmakla yapılması tavsiye edilmiştir. Bkz.: Ahmed, *Müsned*, II, 420, 520; Ebû Dâvud, *Sünen*, vitir, 23, h.no: 1499; Tirmizî, *Sünen*, Salat, 104, h.no: 3557; Nesâî, *Sünen*, Sehv, 37, h.no: 1270-1.

¹⁸⁰ Bu hususla ilgili varid olan rivâyetler zayıf olarak değerlendirilmiştir. Ancak zayıf hadisler fadail konusunda kullanılabilir. Söz konusu hadisleri bu kabilden kabul etmek mümkündür. Bkz.: Ahmed, *Müsned*, II, 119 (Muhakkik Şuayb el-Arnaud vd, *Müsnedü'l-İmam Ahmed b. Hanbel*, X,204-5, 2 nolu dipnot).

¹⁸¹ Ahmed, *Müsned*, II,119, IV, 3; Ebû Dâvud, *Sünen*, Salat, 180-1, h.no: 990; Nesâî, *Sünen*, Sehv, 39, h.no: 1273.

SONUÇ

Kaynaklarda Hz. Peygamber'in tahiyatta parmakla işaret ettiğini gösteren birçok hadise rastlanmaktadır. Bu hadislerin bir kısmı zayıf olsa da büyük çoğunlukla sahih olarak gözükmektedir. Dolayısıyla amel edilmeye engel herhangi bir durum söz konusu olmamaktadır. Ayrıca tahiyatta parmakla işaret etmek hususu teabbudî olarak görünen konular arasında yer almaktadır. Teabbudî konularda sebep ve illetin ne/ler olduğu belirgin olmadığından öylece kabul edilip yerine getirilmesi söz konusudur. Tahiyatta parmakla işaret etmek, her ne kadar teabbudî olarak görülse de bir takım hikmetlerin bulunmasına engel teşkil etmez. Şeytanı uzak tutması, tevhid ve ihlase işaret etmesi, zihnin namaza ve okunan dualara yoğunlaşmasını sağlaması bu hikmet ve faydalardan sayılabilir.

Konuyla ilgili rivâyetlerde parmakla işaret edilmesi tavsiye edilmiş, ancak bu işaret tahiyatın neresinde yapılacağı, yani işaret etmenin başlangıcı, süresi ve bitiş zamanı açık olarak belirtilmemiştir. Açık olmayan bu hususta mezhepler icthad ederek fetvalarını oluşturmuşlardır. Bu yüzden de mezheplere göre farklı işaret şekilleri ortaya çıkmıştır. Konunun bu kısmının farklı görüşlerden oluşması, meselede kolaylık ve genişlik sağlamıştır.

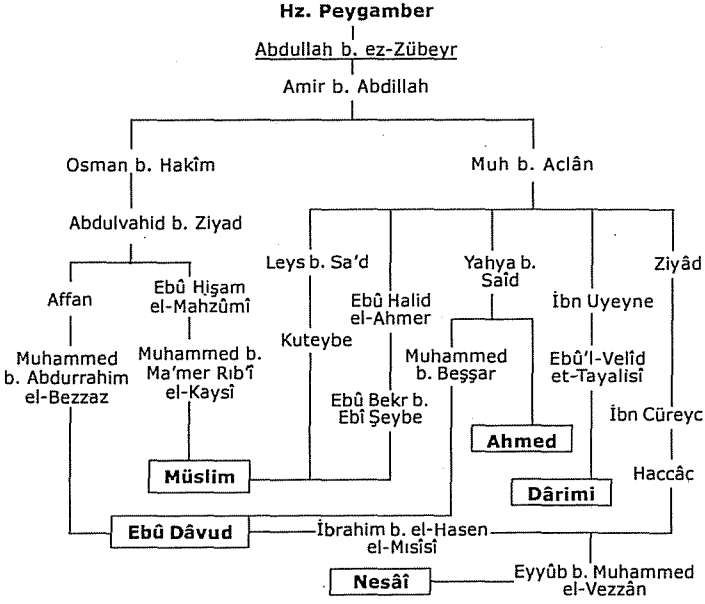
Hadis kaynaklarında varid olan bu kadar rivâyeti bir kenara bırakarak "Zahiru'r-Rivâye"de geçmemesini ileri sürerek tahiyatta parmakla işaret etmenin mekruh veya haram olduğunu söylemek ilmî bir davranış biçimi olmasa gerektir. Fetvaların mezhep taassubundan uzak olarak deliller muvacehesinde ele alınması/ güncellenmesi gerekmektedir. Kitaplarda yer alan bütün fetvaların şartlarına ve gerekçelerine bakmaksızın mutlak amel edilmesi insanları çeşitli sıkıntılara sokabilmektedir. Müelliflerin insan olduklarını ve her insanın da hata yapabileceğini göz ardı etmeksizin kitapları okumalıdır. Fetvaları verenler, görüşler oluşturulurken geniş perspektiften ve çok boyutlu bakmalı ve mezhebî mülahazalar öyle ortaya konulmalıdır. Tahiyatta işaret edenin parmağını kırdırmaya kadar vardırarak fetva vermek, ne dine ne de insanlara fayda sağlar.

Bir konudaki değişik rivâyetleri birlikte değerlendirmek suretiyle görüşlerin ortaya konması esnasında farklı görüş ve fetvalara da açık olmak gerekmektedir. Kendisi gibi icthad edip fetva vermeyenleri sünnet/hadis muhalifi olarak görmek, ilmi davranıştan yoksun bir tavır sergile-

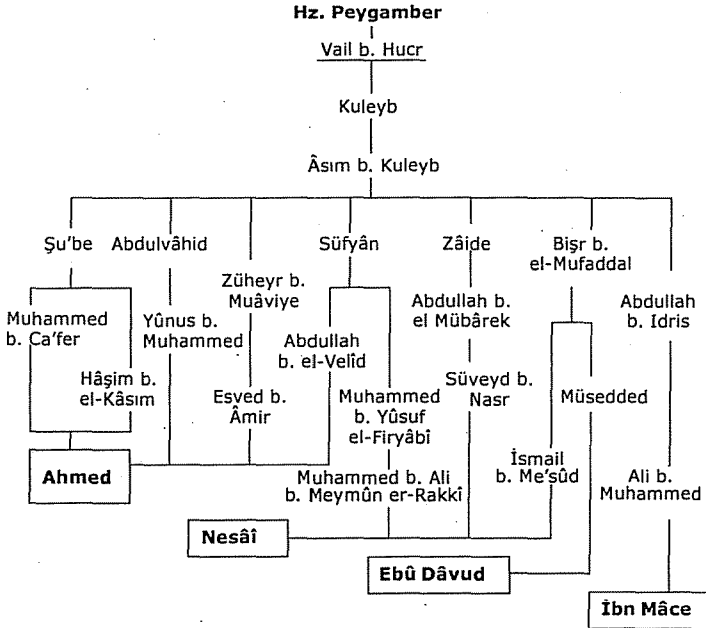
mektir. Bu bağlamda işaretle ilgili Elbânî'ye ait görüşler, diğerleriyle karşılaştırmalı bir şekilde teferruatlı ve müstakil bir çalışmayla ele alınması tavsiye edilir.

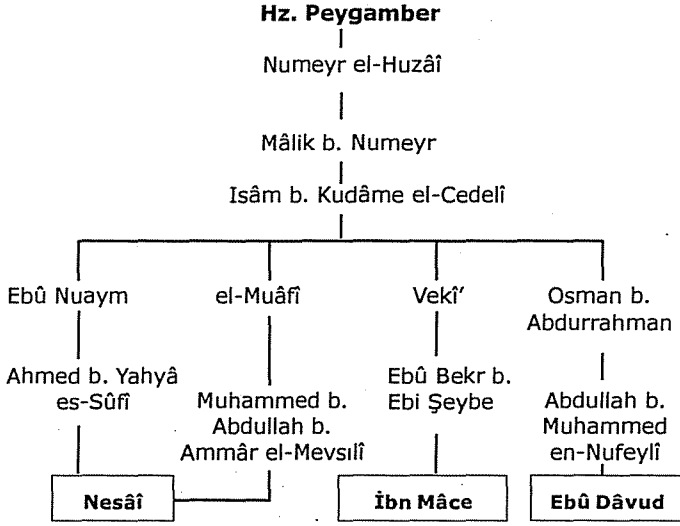
Ek 2: Abdullah b. Zübeyr'den Rivâyetin İsnad Şeması:

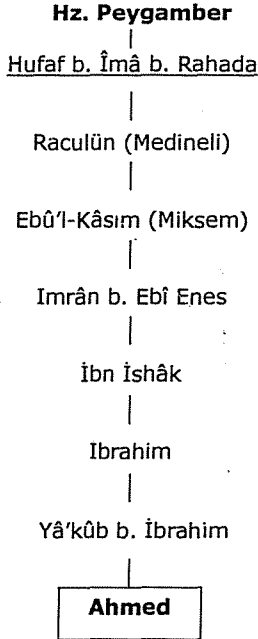
Ek 3: Vâil b. Hucr'dan Rivâyetin İsnad Şeması:

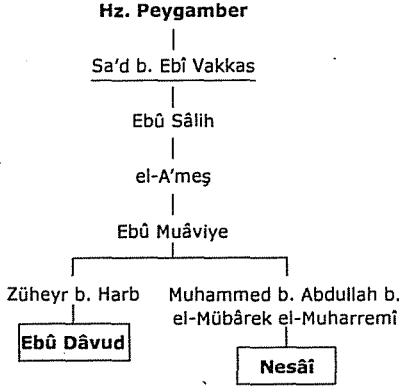
Ek 4: Numeyr b. Ebî Numeyr'den Rivâyetin İsnad Şeması:

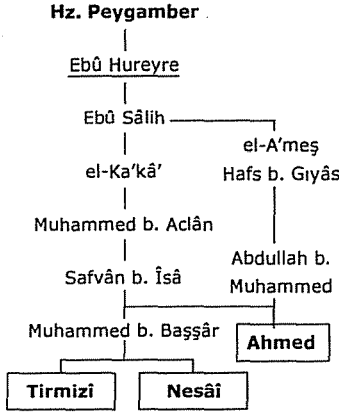
Ek 5: Hufâf b. İmâ b. Rahada'dan Rivâyetin İsnad Şeması:

Ek 6: Sa'd b. Ebî Vakkas'dan Rivâyetin İsnad Şeması:

Ek 7: Ebû Hureyre'den Rivâyetin İsnad Şeması:

Ek 8: Ebû Humejd es-Sâidî'den Rivâyetin İsnad Şeması:

